

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin optimal təşkili”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Kərimli Fatimə Fərhad qızı

BAKI - 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **2019-ci il**

“Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin optimal təşkili”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060410 Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi

İxtisaslaşma: Dövlət strukturlarında menecment

Qrup: 260

Magistrant

Kərimli Fatimə Fərhad qızı

_____

Elmi rəhbər:

s.f.d. Məmmədli Elşən Xalid oğlu

_____

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d., b/m Şamxalova Samirə

Oqtay qızı

_____

Kafedra müdiri

i.e.d., prof Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____

BAKİ - 2019

“Optimal organization of local self-governance in Azerbaijan”

SUMMARY

The urgency of the research: Territorial planning plays an important role in the development of municipal land. The state-of-the-art direction of long-term socio-economic development plans dictates the need for the restructuring of the entire existing system of governance, both at the community level and at the regional level.

Purpose and Objectives of the Study: It also focuses on coordinating socio-economic development programs in a region's management system, emphasizing the features and specificity of strategic planning. In accordance with the objective set forth, the following issues have been worked out and resolved:

- **Evaluating the strategic planning phase of the region's development;**

Research methods used: Synthesis and antinthesis methods were used while writing research.

The research information base: the writing of research work, Scientific books, articles and internet resources were used.

Research Constraints: Theoretical-methodological shortcomings that are hindering the research, lack of sufficient information base, and so on.

Research results: In the development of the above-mentioned issues, it was concluded that the implementation of socio-economic projects in the areas requires a strategic approach to planning and change of the regulatory and controlling dimensions and existing means of control of the region.

Scientific-practical significance of results: The results obtained from the research and proposed proposals can be used in the development of programs for the management of labor resources, the work done to improve the employment rate, as well as in the workflow management activities at enterprises.

Key words: Municipalities, local self-governance, tax, budget

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

İEÖ	İnkişaf etmiş ölkələr
AR	Azərbaycan Respublikası
ARDSK	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
VM	Vergi Məcəlləsi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
FƏSİL I. YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI	12
1.1. Yerli özünüidarəetmə anlayışı.....	12
1.2. Yerli özünüidarəetmənin əsas prinsipləri.....	18
1.3. Yerli özünüidarəetmənin təşkil olunması xüsusiyyətləri.....	26
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİ	33
2.1. Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin formalaşması məsələləri.....	33
2.2. Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin orqanlar sistemi	42
2.3. Yerli özünüidarəetmənin orqanlarının dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsi ..	48
FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN OPTİMAL TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLƏRİ YOLLARI	51
3.1. Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin müasir problemləri	51
3.2 Mərkəzləşmə və desentralizasiyanın birləşməsinin optimal yollarının axtarılması	56
3.3. Müasir dövrdə Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin qanunvericilik əsaslarının təkmilləşdirilməsi məsələləri	63
NƏTİCƏ	70
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	73
Cədvəllərin siyahısı.....	75
Şəkillərin siyahısı	75
Diagram siyahısı.....	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Tarixə nəzər saldıqda məlum olur ki, qədimdən müasir dövrədək yerli özünüidarə daima mövcud olmuşdur. İmperiyalar, ölkələr dağılsa, ya da rəhbərliklər dəyişsə belə, bu sistemin mövcudluğu, onun yerli məsələləri mərkəzləşdirilmiş bir şəkildə idarə etməsi cəmiyyətin parçalanmasına nisbətən mane olmuşdur. Yerli özünüidarəetmə konsepsiyası insanların azad və firavan həyatları üçün etdikləri çağırışlardan, cəmiyyətin qərar qəbul etmək iqtidarından və habelə müvafiq ehtiyacların yüksəlməsindən yaranmışdır.

Yerli qayğılardan, müəyyən bir ərazinin, yaxud şəhərin idarəsi kimi mənə daşıyan yerli özünüidarəetmə - istənilən cəmiyyətdə bir növ qanunlarla əhatələnmiş çevrə daxilində fəaliyyət göstərir. Başqa bir ifadə ilə, yerli özünüidarə ona aid olan sahə kollektivi və onların fərdlərinin özünəməxsus, ümumi olan problem və çətinliklərini maliyyə imkanlarından sərbəst formada yararlanaraq qanunların himayəsi altında aradan qaldıran xalq hakimiyyəti sistemidir. Yəni, bu sistemin məqsədi yerli əhaliyə aid toplu və ortaq maraqlara bilavasitə xidmət göstərməkdir.

Adı çəkilən strukturun əsas hədəfi insanlara mümkün qədər yaxın olmaqdır, məhz bu səbəblə də, sistem vətəndaşların ehtiyacları ilə məşğul olur və daxili problemlərdən zamanla qurtularaq daha gözəl yaşayış şəraitinin qurulmasına kömək edir. Yerli özünüidarəetmə eyni zamanda yarana biləcək münaqişələrin, sosial təzyiqlərin qarşısını alır, ölkə və vətəndaş arasındakı real əlaqələri qüvvətləndirməkdə əsas rola sahib olur.

Zənnimcə, yerli özünüidarəetmə institutu istənilən vəziyyətdə 2 mühim tərəflər arasında (dövlət-vətəndaş) qarşılıqlı münasibətləri vacib elementlərə dair mexanizmləri nəzərdən keçirdərək tənzimləyir. Həmin elementərə isə siyasi, iqtisadi, sosial, ekoloji və başqaları daxildir. Bunlardan əlavə, yuxarıda qeyd olunan sistemin quruluşu hər cəmiyyətdə fərqlidir, belə ki, bu adətlərdən, coğrafi dəyişikliklərdən, zövq və seçimlərdən bilavasitə asılıdır. Onun funksiyaları isə bir sahə, kənd, icma, ya da şəhər daxilində yaşayan yerli ictimaiyyətin maraqları

ətrafında məhdudlaşır. Bütün bu fikirləri ümumiləşdirsək asanlıqla deyə bilərik ki, yerli özünüidarəetmə müəyyənləşdirilmiş bir ərazidə “hökumət siyasətinin drijoru” kimi çıxış edir.

Bələdiyyələrə aid olan ərazilərdə sosial-iqtisadi layihələrin gerçəkləşdirilməsi baxımından aktualıq daha çox aşağıda sadalanan ünsürlərlə əlaqəlidir:

Öncəliklə, ölkə daxilində bələdiyyə ərazilərinin istər kommunikasiya, istər də sahə aspektləri cəhətdən sosial-mədəni layihələndirmə formasında yüksəlişi, habelə integrasiyaya məruz qalmış sosial-iqtisadi sistemlərin təkamülü ilə yeni inkişafı problemlərinin dolğun və dərin nəzəri tədqiqinə sözün əsl mənasında ehtiyac vardır.

Daha sonra, ikinci ünsür kimi bildirilməlidir ki, adı çəkilən ərazilərin sosial-iqtisadi sistemlər ilə hər hansı bir sahələrin tərəqqisinin əlçatanlığına, o cümlədən onların davamlı və dayanıqlı gələcək perspektivlərinin qiymətləndirilməsinə dair ən yeni təcrübələrə dayanan, həm də elmi qaydada təsdiqlənmiş heç bir meyarları mövcud deyildir.

Sənaye, xidmət sferası, ya da başqa-başqa istiqamətlər üzrə mümkün imkanlar daxilində fəaliyyətlərini quran sahibkarlar toplumunun təşəkkül tapması niyyətilə, yaradıcılıq məkanlarının formalaşdırılması və bələdiyyə ərazilərinin onların iş prinsiplərinə təkan verməsi zərurətini üçüncü faktor kimi qeyd etmək olar.

Növbəti, yəni dördüncü isə sosial-mədəni yönümlü proseslərin aparılması ilə bağlı olaraq bələdiyyəyə tabe olan ərazilərdə həm sosial, həm də iqtisadi intibahın davamlı istiqamət alması, ona dair tendensiyaların əsaslandırılması baxımından yerli idarəetmə çevrəsində lazımlı integrasiya proseslərinin araşdırılması daha da gücləndirilir və təşəbbüslər artırılır.

Beşinci isə odur ki, mühim imkanlarla ərazi klasteri çərçivəsində sosial və mədəni proqramların tərtibi sayəsində təyin olunan bələdiyyə ərazisinin iqtisadi və

sosial dirçəlişinə dair layihələrin seçilib hazırlanması çevik və məqsədəuyğun addım kimi hesab edilir.

Bir siyasi sistem kimi yerli idarəetmənin işini 2 təbəqəli göstərmək olar. Onlardan biri mal və xidmət tədarükünün tənzimlənməsini, digəri isə yerli sakinlərin problemləri, narazılıqları və ehtiyaclarının yoluna qoyulmasını təşkil edən cəhətlərdir. Funksiyalarını isə daha dərin anlamaq üçün hökumətin yürütdüyü demokratik siyasəti izləmək və dəyərlərin mənasını anlamaq şərtidir. Sadə dil ilə desək, yerli müəssisələrin inkişafına dəstək və diqqətin çoxalması üçün rəqabətli mühitin yaradılması, möhkəm əməkdaşlığın qurulması, innovasiyaların cəlbi, milli iqtisadiyyatın üstünlüklərindən məqsədyönlü istifadə və s. bələdiyyə orqanlarının vacib funksiyalarıdır. Onlar çoxməqsədli orqanlar olaraq çeşidli xidmətləri reallaşdırır ki, bunlara da yolların abadlaşdırılması, mənzil, istirahət, kommunal, təmizlik, daxili iqtisadi yüksəliş və daha çoxu daxildir.

Problemin qoyuluşu ilə öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin formalaşması problemlərdən biridir, onların qanunlarla ilə uyğunlaşması idarə edilməsi əsas problemlərdəndir. Demokratik dövlətin önəmli vəzifəsi vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının reallaşması üçün əlverişli mühit yaratmaqdır. Bu halda rəşional quruluş məsələsi güc və nəzarət sisteminin formalaşması üçün azaldılır ki, öz növbəsində vəzifə ən effektiv formada həll ediləcəkdir. Mərkəzləşdirilmiş resursların iştirakı ilə təkəcə milli səviyyədə həll edilə biləcək problemlər var. Bu problemlər arasında tam hüquqlu bələdiyyə sisteminin formalaşdırılması və vahid hüquqi çərçivənin formalaşması, hüquq-mühafizə sektorunda dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanması, onun həyata keçirilməsi, vətəndaşların hüquq, azadlıqlarının konstitusiya tanınması və təmin edilməsi, qanun və qaydada hökumət proqramlarının qəbul olunması, onların həyata keçirilməsi və s. daxildir.

Bu problemlərin öyrənilməsində Abdullayev.R., Ağalarlı.P., Əzizova G.A., Həsənoğlu.M., başqalarının əsərlərindən, məqalələr və digər akademik, xarici tezislərdən, qaynaqlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Yerli hökumətin qurulması və onun fəaliyyətinin hərtərəfli tədqiqində əsas məqsəd bələdiyyələrin iş mexanizminin optimal təşkili və onun öyrənilməsidir. Bu iş mexanizmində megapolitik və hüquqi prinsiplər, ətraf mühitin reallıqları, həm ictimai, həm də siyasi təsirlərin ölçüsünün disiplinli bir şəkildə təhlil edilməsidir. Yerli idarəetmənin faydalılığını, məsuliyyətini, müşahidə etdiyi və qoruduqlarını, səmərəliliyini, eyni zamanda təbliğ etdiklərini (azadlıq, qanunun aliliyinə sadiqlik, təhlükəsizlik, tolerantlıq, bərabərlik və s) geniş miqyasda araşdırmaq tədqiqat işinin mühim vəzifələri olmuşdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatı aparılan bu elmi işin obyektı kimi bugünkü gündə fəaliyyətini davam etdirən Sumqayıt bələdiyyəsinin vacib prioritetlərinin analizi rol oynayır. Predmet olaraq təyin olunmuş ərazilər əhatəsində bələdiyyə orqanlarının kütlə üçün apardıqları iş prinsipləri və onların fəaliyyət xüsusiyyətləri, funksiyaları, dəyişik ərazilərə görə hədəflərin fəqliliyi və digər çoxcəhətli faktorların təhlili təşkil etmişdir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqat prosesində empirik, statistik, müqayisəli təhlil və sintez metodlarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işində informasiya mənbəyini Abdullayev.R. “Yerli vergilər və ödənişlər barədə Azərbaycan Respublikası qanunu”, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasında İnformasiya Cəmiyyəti, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bütçə sistemi barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunu, Həsənoğlu.M. “Azərbaycan Respublikasının təzədən qurulması və bələdiyyələrin gücləndirilməsi, və başqa Azərbaycan və dünyanın iqtisadçı alimlərinin əsərləri və internet resursları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılmağına əngəl olan nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar, yetərli informasiya bazasının olmamağı və s.

Dissertasiya işinin elmi və pratiki əhəmiyyəti: Dissertasiya işindəki elmi yenilik olaraq:

-yerli özünüidarəetmənin təşkilinin, vacibliyinin, onun üstünlüklərinin niyəsi və nədən ibarət olmasının xırdalıqlarla əhatələnməsi;

-vətəndaşların rifah halının yaxşılaşmasında əsas təminatçı olan, həmçinin müəyyən hüdudlar daxilində fəaliyyətini davam etdirən bələdiyyə orqanlarının iş strukturunda ciddi tədbirlər planının hazırlanıb yerinə yetirilməsinin tədqiq edilməsi;

-ələxsus da ölkəmizdə bələdiyyə orqanlarının hər mənada inkişafında həyata keçirilməsi zəruri olan islahatların təhlil edilməsi;

-regionlarımızın çoxcəhətli dirçəlişində yerli idarəetmənin əsas rolunun nə olmasının göstərilməsidir.

Mövzunun pratiki əhəmiyyəti isə: bələdiyyə orqanlarının optimal təşkili zamanı müasir vətəndaşın tələbləri və görmək istədiyi gələcək naminə tərtib olunmalı olan hədəflərin və prioritetlərin əks edilməsidir.

Elmi işin strukturu ilə həcmi: Demək, dissertasiya giriş, 3 fəsil, nəticə-təklif bölmələrindən ibarətdir və toplam 75 səhifədir. Belə ki, hər fəsil 3 sualla əhatə edilmişdir. İlk fəsildə yerli idarəetmə anlayışı, onun prinsipləri və təşkilinə dair ümumi cəhət və xüsusiyyətlər aydınlaşdırılmışdır. İkinci fəsildə Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə orqanlarının formalaşması və təşkili yolları, onların mərkəzi qurumlarla əlaqəsi müəyyən edilmişdir. Üçüncü fəsildə isə respublikamızda yerli idarəetmənin müasir dövrdə qarşılaşdığı problemlər, onların aradan götürülməsi üsulları və qanunvericilik çərçivəsində inkişafı yolları aşkara çıxarılmışdır.

FƏSİL I. YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Yerli özünüidarəetmə anlayışı

Bələdiyyə fəaliyyəti subyektin və obyektin balans prinsiplərini öyrənməli, eyni zamanda əhalinin maraqlarını dərinlən dərk etməli, problemlərdə və təsərrüfatçılıq sistemində yardım göstərməlidir (Бочаров Ю.П., 2002).

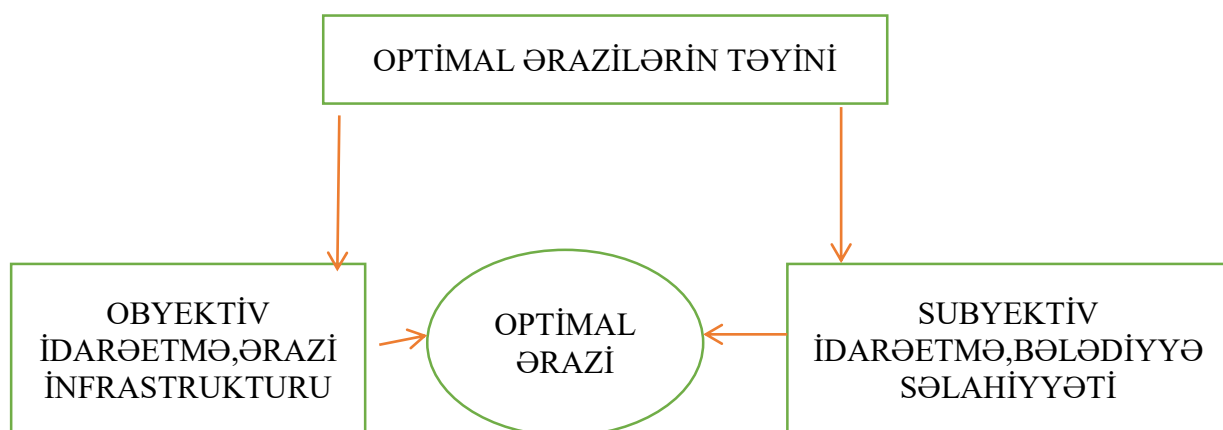
- Obyektin və subyektin idarəetməsində balans prinsipləri:

Bu prinsip sadalanmış yerli muxtariyyətin səlahiyyətlərini, həmçinin onun inkişaf perspektivlərini diqqətə alaraq tətbiqini tələb edir. Obyektin və subyektin tarazlıqda olması məqsədə uyğundur. Başqa sözlə desək, ərazini müəyyən etməzdən öncə, hakimiyyət orqanlarının mövcudluğunu, onların hədəflərini və ərazinin perspektivlərini təqdim etmək lazımdır.

- Əsas səlahiyyətlərin səviyyəsinin minimallaşdırılması:

Prinsipin tətbiqi son dərəcədə önəmlidir, bir sözlə, səlahiyyətlərin icrası zamanı maksimal dərəcədə effektivliyə malikdir. Mahiyyət ondan asılıdır ki, səlahiyyətlərin yönəldilməsi əhaliyə yaxın olan hakimiyyət dərəcəsində reallaşmalıdır və xidmətin göstərilməsi üçün nisbi qapalılığı təmin etməlidir.

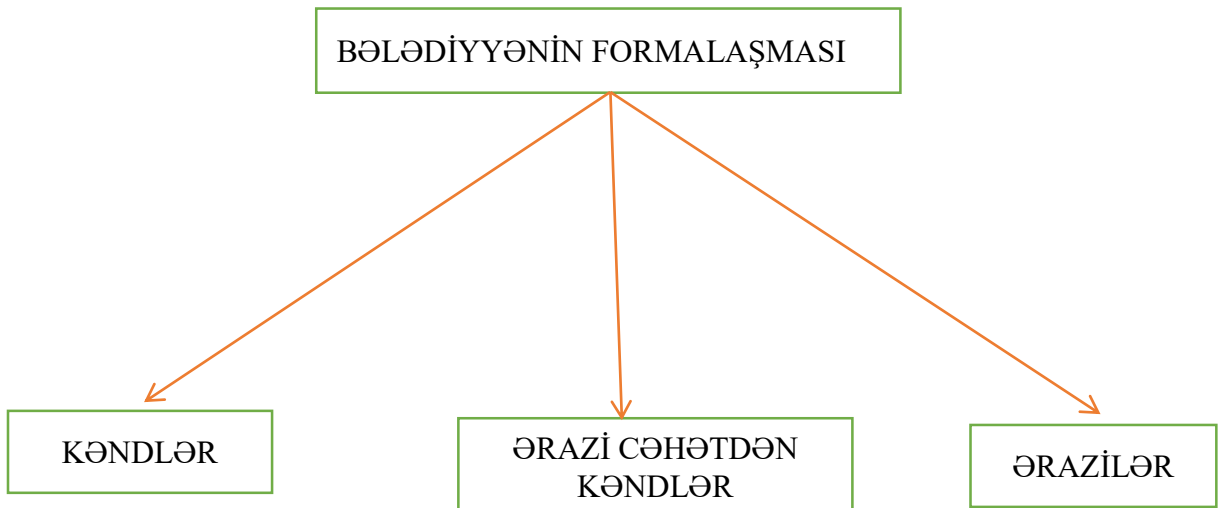
Şəkil 1: Optimal ərazilərin təyini

Mənbə: (Бочаров Ю.П., Любонный В.Я., 2002, s.126).

Yerli özünüidarəetmələrin formalaşması vaxtı optimal ərazilərin təyini zamanı göstərilən hədəflərin nəzərə alınması əhəmiyyətlidir. Bu prinsiplə daha çox potensiallar reallaşır. Yuxarıda qeyd edilən formada optimal ərazinin təyin edilməsi prinsipləri üzrə subyekt və obyekt idarəetməsinin amilləri tətbiq etməyə izn verir. Yerli özünüidarəetmənin formalaşması zamanı önəmli tiplər, ərazi daxili həyat tərzini və sektor üzrə amillərin təsirini sınaırlar. Qənaətli spesifikasiyanın ərazi daxilində təsiri sınaılır. Belə ki, kənd təsərrüfatı istehsalı vaxtı qənaətli həyatın təşkili prinsipləri, istehsalı özünə cəzb edir və kiçik olan ərazilərdə yaranmasına diqqət göstərilir. Yerli özünüidarəetmələr ərazi əlamətinə görə üç qrup üzrə bölmək olar (Воронин А.Г., 2003):

Şəkil 2: Bələdiyyənin formalaşma tipləri

Mənbə: (Воронин А.Г., 2003)

Yerli özünüidarəetmələrin formalaşma tipləri aşağıdakılardan ibarətdir.

(Bələdiyyələr qanunvericilik, təcrübə və inkişaf., 2003):

- Yerli özünüidarəetmələrin formalaşmasında ərazi ətrafı kəndlər (şəhər ətrafı, bələdiyyə rayonları, şəhər daxili ərazilər). Əsasən bir neçə sayda qəsəbədən ibarət olur. Bələdiyyə təsərrüfatının ümumi infrastrukturunu qənaətli maraqları özündə birləşdirmişdir;
- Yerli özünüidarəetmə ərazisinə məxsus kəndlər (kənd ətrafı məntəqələr, qəsəbələr, şəhər) bir qaydaya əsaslanaraq, yerli özünüidarəetmələrin yaranması üçün amillər aid olunur;

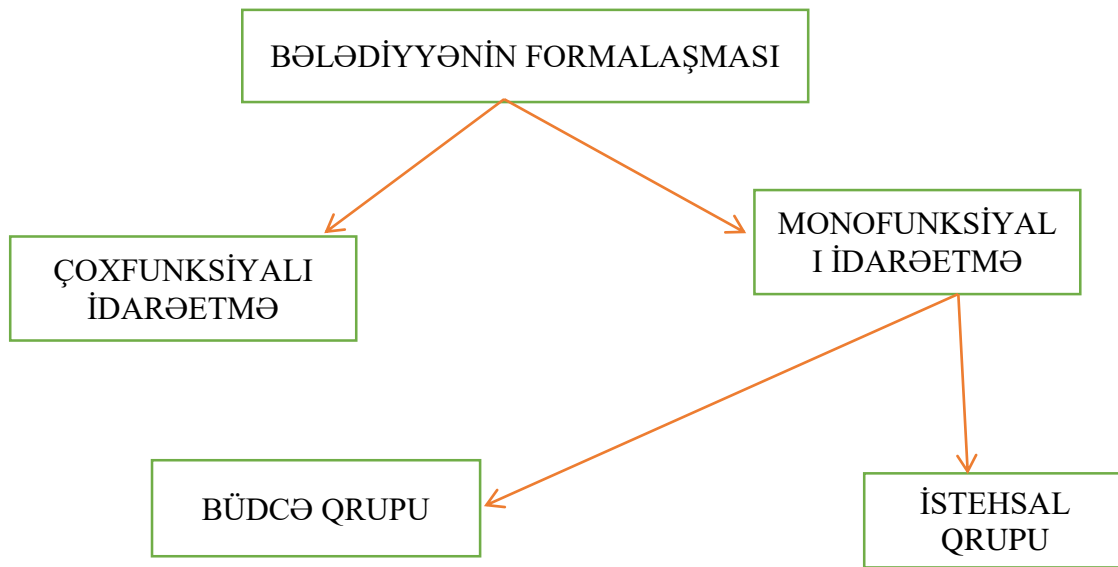
- Ərazi bələdiyyələrin formalaşması. Təsərrüfatın aparılması ilə əlaqəli yerli özünüidarəetmələrin formalaşması və bir çox üsullardan istifadə olunması vacibdir.

Yerli özünüidarəetmələrin sahə üzrə formalaşması 2 böyük qrupa ayrılır:

- Çoxfunksiyalılar - yerli özünüidarəetmələrə deyilir ki, təsərrüfat və istehsalçılıqı reallaşdıran şöbələrə malikdir.

- Monofunksiyalılar - böyük bir sahənin müəssisələrini qənaətli formada idarə edir. Funksiyalara aşağıda göstərilən şəkil formasında baxaq:

Şəkil 3: Yerli özünüidarəetmələrin sahə üzrə formalaşması

Mənbə: (Hacıyev Ş.H., 2011).

Monofunksiyalı yerli özünüidarəetmə təsərrüfatında onu birdən çox qrupa bölmək olar:

- İstehsal - zavodlar, böyük müəssisələr, şəhər, energetikalar və digər istehsallar aid olunur. Onların əksəriyyəti sənayeləşdirmənin inkişafı zamanı yarandı.

- Bütçə - bir çox əhalinin bütçə gətirəcək sektorlarda işləməsi: administrasiyalar, hərbi şəhərciklər, şəhər-mərkəz, eyni zamanda bələdiyyə təsərrüfatı və.s

Yerli özünüidarəetmə təsərrüfatının təkmilləşməsində sosial-iqtisadi idarəetməyə diqqət yetirək. Cəmiyyətin iqtisadi potensialının önəmli hissəsinin istehsal potensialının olması və maddi müxtəlifliyin formalaşması iqtisadiyyat sahələrinin potensialından asılıdır (Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi, 2010).

- Əmək potensialı;
- Elmi texniki potensial;
- Aqrosənaye potensialı;
- İnvestisiya potensialı;
- Xalq potensialı.

Potensialın mahiyyəti (latın mənşəli olub) imkan, güc mənasını verir və eyni zamanda elmin bütün sektorlarında istifadə edilir. Sosial - iqtisadi münasibətlər istehsal münasibətlər, məhsuldar qüvvələr və başqa təkmilləşmə təminatından ibarətdir. Bütövlükdə götürdüyümüz zaman “sektorlar üzrə sosial-iqtisadi potensial” eyni zamanda fiziki sərhədlərə malikdir. Strukturun müxtəlif variantlarını seçməyə şərait yaradır, bununla bərabər dəyişikliklərin təsiri altında elmi yanaşmadan irəliləmə olur. Sektorun sosial iqtisadi potensialı zamanı bir sıra aşağıdakı amilləri diqqətə almaq lazımdır (ИВАНОВ В.В,КОРОБОВА А.Н., 2002):

- İstehsalda ərazi ümumiliyi;
- Əhalinin nisbi stabilliyi, yaşayış ərazilərin birliyi;
- İqtisadi, ekoloji və sosial inkişafın kompleksliyi;
- Ətraf mühitin qorunması, həmçinin təbiətdən istifadə ilə əlaqəli məsələlərin ümumiliyi;
- Sosial infrastruktur sistemi birliyi.

Bununla bağlı olaraq regionda yerli özünüidarəetmənin formalaşması zamanı sosial - iqtisadi imkanların seçilməsi onların tətbiq edilməsi əsas amildir. Sosial - iqtisadi potensialda öncəliklə istehsal təyin edilir, daha sonra elmi texniki potensial pilləsi olur.

Yerli özünüidarəetmə təsərrüfatında elmi texniki potensial - iqtisadi, sosial və texniki parametrlərin məcmusu, maddi, əmək qabiliyyətini ifadə edən, dəqiq

göstərilən zamanda informasiya resursları ilə təmin olunması və elmi cəhətdən daha da perspektivli texniki təkmilləşmə məsələlərinin həlli aid olunur.

Elmi - texniki potensial obyektiv, müəyyən olunmuş funksional sistemə malik və daha yüksək sistemlərdə yerini tutur. Elmi yanaşmadan texniki potensial anlayışı, informasiya cəhətdən idarəetmə, maddi cəhətdən texniki, kadr onun strukturunun məcmusunu birləşdirir. Kadrların təşkil olunması üçün elmi yöndən tədqiqat aparmağı bacaran çalışanlarla təmin etməli, konstruktiv işlərlə məşğul olacaq təcrübəli işçilər və bununla bərabər işçilərin ixtisasının artırılması, bir sıra treninqlərdə təcrübələrin həyata keçirilməsi düzgün kadr hazırlığı üçün önəmlidir. Texniki potensialdan istifadə elmi yöndən ehtiyatların yüksək dinamikliyini təyin edir. Elmi yöndən texniki irəliləmənin daha da sürətlənməsi, ictimai istehsalatı idarəetmənin, eyni zamanda digər ictimai cəhətdən iqtisadi amillərin inkişafı yeni ehtiyatların formalaşmasına imkan yaradırlar. Nəticədə texniki potensialın müvəffəqiyyətli həyata keçirilməsi imkanları genişlənir. Təcrübə göstərir ki, istənilən iqtisadiyyat sferasında ehtiyatların həyata keçirilməsi ilk öncə bacarıqdan, təhlil etməkdən və rəasional hesab edilən istifadə yollarını düzgün təyin etməkdən ibarətdir (Зотов В.Б.,Макашева З.М., 2002).

Yerli özünüidarəetmə təsərrüfatında ən vacib amillərdən biri texniki istehsal potensialı və ərazi üzrə lazım olan texnologiyalarla təmin olunmasıdır. Bir halda ki, istifadənin effektivliyi resursların mövcudluğundan, istehsal infrastrukturlarında mövcud peşəkar işçi heyətindən asılıdır. Yerli özünüidarəetmə təsərrüfatı ərazilərin ixtisaslaşmasında əsas yeri texniki istehsal potensialı tutur. Sektorun birliyi və fəaliyyət göstərən texniki vasitələrdən, müxtəlif imkanlardan asılıdır.

Əsasən texniki potensialda düzgün qiymətləndirmə aparmaq üçün böyük texnologiyanın qarşılıqlı təsiri, istehsalların və texnoloji proseslərin növlərinin dəyişdirilməsi, məhsulun buraxılışının təminatı əsas rol oynayır. Yerli özünüidarəetmənin yaranması zamanı regionda baş verən son şəraitin texniki inkişaf yönlərinin seçimi əhəmiyyətlidir. Regionda istehsalın texniki bazası

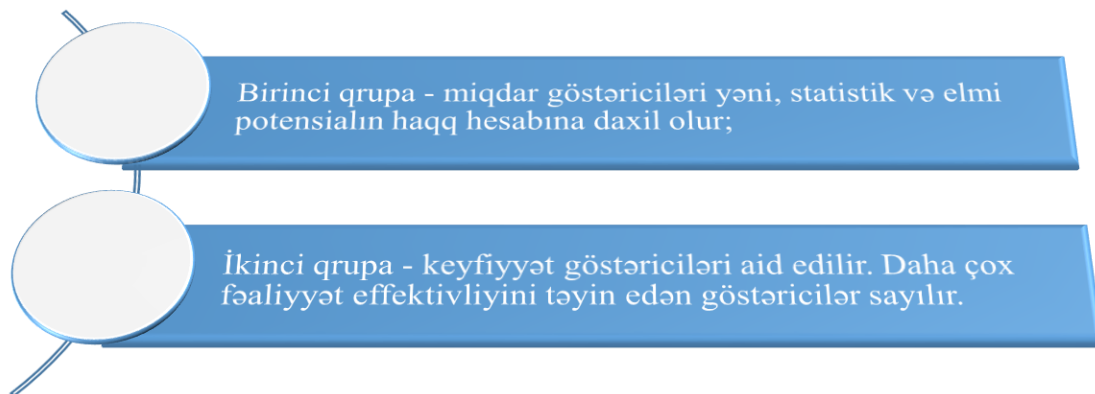

əhəmiyyətli sistemdir. Yerli özünüidarəetmədə texniki potensial sistemi resurslardan istifadənin intensivliyini təyin edir.

Yerli özünüidarəetmə təsərrüfatında informasiya təsərrüfatı –ətraf mühitin dəyişikliyi üzrə geniş olan imkanları artırır və özünü təkmilləşdirməyə imkan yaradır. İnformasiyalar təkcə reallaşmır, texnologiyalar vasitəsilə daima nəzarətdə saxlanılır və nəticələr əldə olunur. Artıq nəticə əldə etdikdən sonra təkmilləşmə üçün imkanları artırmağa şərait yaradır. Beləliklə, resurs olmayan və informasiya potensialına malik olan bilavasitə yanaşma çıxışını əks etdirən məlumatların keyfiyyətli olması ilə izah olunur. Fəaliyyət prizmasından asılı formada resurların yardımını ilə məlumatların həyata keçirilməsi və yaradılmasında keyfiyyətlər üzə çıxır. Müasir dövrdə elmin inkişafı şüurumuzun təkmilləşməsi elmdə nəzərdə tutulmuş, biliklərin və maddi xeyirlərin istehsalı üçün praktik mənaya aid olan informasiya nəticələridir.

Belə ki, informasiya potensialının göstəriciləri iki əsas qrupa bölünür və aşağıdakı şəkildə qeyd edilmişdir:

Şəkil 4: İnformasiya potensialının göstəriciləri

Mənbə: (Зотов В.Б.,Макашева З.М, 2002).

Kollektivin yaradıcılıq potensialı - informasiyaların formalaşmasında xidmətlərin reallaşması mühəndislər və alimlər iştirak edirlər. Dərc olunmuş

məqalələrdə açılışlar, elmi hesabatlar, ixtiralar, məruzə qeydlər və eyni zamanda tövsiyələrin ifadə olunması, monoqrafiyalar, seminarlarda, elmi konfranslarda çıxışlar bilik kollektivi vasitəsilə yaradılıbdır.

Ölkə və yerli özünüidarəetmədə informasiya - başlanğıcdan öncə mövzu üzrə tədqiqatlar aparılmalı məlumatlar yığılmalıdır. Tədqiqat mərhələlərinə diqqət yetirək: kollektivinin yaradıcılığı, informasiya potensialı və biliklərin daxil olunması, məlumatlar, elmi yöndən özünü doğrultmuş tədqiqatlar, layihə və ya digər yaradıcılıq fəaliyyəti və s.

Yerli özünüidarəetmə təsərrüfatında proqramlaşdırmalar və proqnozlaşdırmalar - kompleksə hədəflərin yaranması prosesini və müəssisənin nizama salınması, qoyulmuş hədəflərin müvəffəqiyyətini təmin edən tədbirlərin praktik şəkildə icrasını, yoxlanma prosesləriylə nailiyyət üsulunu birləşdirən sənədlərin və hərəkətlərin sistemidir. Məqsədli proqramın olması hakimiyyət orqanlarının strukturunu təyin edir, qoyulmuş hədəfləri və reallaşdırılan məsələləri, bələdiyyə ərazisində yerləşdirilmiş subyektləri əlaqələndirməyə şərait yaradır.

1.2. Yerli özünüidarəetmənin əsas prinsipləri

Kompleks resurslar üzrə proqramın tənzimlənməsi elmi tərəfdən tədqiqatların icra müddətlərinə tam olaraq kompleks tədqiqatları, iqtisadi, sosial, texniki istehsal və digər tədbirlər xalq təsərrüfatının problemlərinin həllinə istiqamətlənmişdir. Məqsədli proqram üzrə problemlərinə əksini tapması, eyni zamanda son nəticələrin bildirilməsi. Əsasən məqsədli proqramlar müxtəlif meyarlara uyğun formada fərqləndirilir (Макашова З.М., 2001):

- Müvəqqəti istiqamətlər - uzunmüddətli, ortamüddətli, qısamüddətli;
- Gerçəkləşdirmə sferasında tərkib sektorları;
- Hədəflərin və problemlərin spesifikasiyası (regional, texniki, sosial - iqtisadi, ekoloji və.s).

Texnologiya bölməsinin hazırlanması mərhələlərdən ibarətdir:

- Tendensiyalardan istifadə metodu, analiz tendensiyaların reallaşdırılması, önəmli prioritetlər hansı ki, yerli özünüidarəetmə fəaliyyətində iqtisadi təkmilləşmə konsepsiyalarını istiqamətlənir və keyfiyyətli göstəricilərin miqdarı;

- İqtisadi analizin əsası və sektorun inkişafı üzrə ehtiyacların təmin edilməsi proqnozlar sistemini yaradır;

- Hissələrə ayrılma metodu müxtəlif dərəcələrin olmasına gətirib çıxarır.

Meyarlar sistemi, şəhərin ictimai cəhətdən iqtisadi təkmilləşməsinin əsas tərəflərini müəyyən edən kompleksləri özündə birləşdirir (Рубвальтер Д.А., 1996):

- Yerli özünüidarəetmənin formalaşması zamanı əhalinin ömürlülük müddətinin təyini;

- Uşaq ölüm faizinin və eyni zamanda əmək fəaliyyətinə yararlı işçi ixtisarin artması;

- Əhalinin real əmək haqqı dərəcəsinin yüksəlməsi;

- Əhalinin sağlıq durumu ilə əlaqəli xəstəliklərin azalması;

- Əhalinin artımının müsbət dinamikası;

- Yerli özünüidarəetmələrdə yaşayış sahəsi üzrə əhalinin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və abadlıq işlərinin görülməsi;

- İctimai cəhətdən məişət və mədəni ehtiyaclarının normaya salınması dinamikası.

Tədbirlər sistemi, həmçinin proqnozlaşdırılan hədəflərə nail olmaq və resursa olan ehtiyaclar əhalinin həyat fəaliyyətinə uyğun istiqamətlərin müəyyən olunması. Ehtiyacların təmin edilməsi və resurs təminatında alt sistemləri göstəricilərlə səciyyələnir (Шнипер Р.И., 1996):

- Cari təmir və yaxud istismar qiymətləri;

- Yeni tikinti sektoruna yaşayış ərazisinin daxil edilməsi;

- Ümumi yaşayış sektoruna olan ehtiyaclar;

- Ümumi yaşayış sahəsinin daxil olması;

- Ev tikintisinə, əsaslı təmirə lazımlı xərclər;

- Ümumi yaşayış sahəsinin daxil edilməsinə aid edilən xərclər.

Yerli özünüidarəetmələrin formalaşmasında sosial təkmilləşmənin sabitləşməsi proqramı bir çox sənədin hazırlanmasına dayanır:

- İctimai rəyin öyrənilməsinin, həmçinin əhalinin sosioloji sorğularının nəticələri;
- Şəhərin və yaxud rayonun sosial pasportu;
- Təşkilatların və ya müəssisələrin sabitləşdirmə ilə əlaqəli inkişaf proqramları.

Onu qeyd etməliyik ki, lazımi proqramda yarım fəsil nəzərdə tutulan şəkildə tərtib olunmalıdır:

- Əsas göstərici;
- Tədbirlər;
- Texniki iqtisadi əsaslandırma;
- Maliyyə resurslarına ehtiyac;
- Resurs təminatı;
- Məqsədli blokun təminatına yönəldilmişlər.

İctimai cəhətdən iqtisadi inkişafın hədəfə qoyulması, onların genişləndirilməsi, prioritetlərdə konkretləşdirmə göstəricilərinin təyin edilməsi problemin bir yönüdür. Hədəflərə qoyulmuş məsələlərdə müvəffəqiyyətlər əldə etmək üçün bir çox meyarlar formalaşdırılmalıdır. Hədəflərə çatmaq üçün lazım olan meyarlara nəzər salaq:

- Cəlb olunan resursların effektivliyi;
- Hədəflər üzrə müqayisəni əldə edən normativliklər;
- Reallaşdırılan tədbirlərin iqtisadi effektivliyi.

Sosial iqtisadi vəziyyəti ilə əlaqəli proqrama bir çox prinsiplər daxil olunması vacib hesab edilir:

- Sahibkarlığın təkmilləşmə prinsiplərinin təyin edilməsi;
- Mərhələlər, formalar, prioritetlər və proqramın reallaşması metodları;
- Maliyyə kredit, maddi cəhətdən texniki təminat.

Proqramın mahiyyətini əks etdirən bölmələr və prinsiplər şəraitdən asılı olaraq təqdim edilə bilər. Ərazi təkmilləşməsi üzrə sahibkarlıq idarəetməsinə diqqət yetirək:

- Sahibkarlığın inkişaf prinsipləri;
- Prioritetlər;
- Proqramın hədəfləri;
- Proqram mərhələləri;
- Proqramın gerçəkləşdirmə metodları;
- Maddi baxımdan təminat.

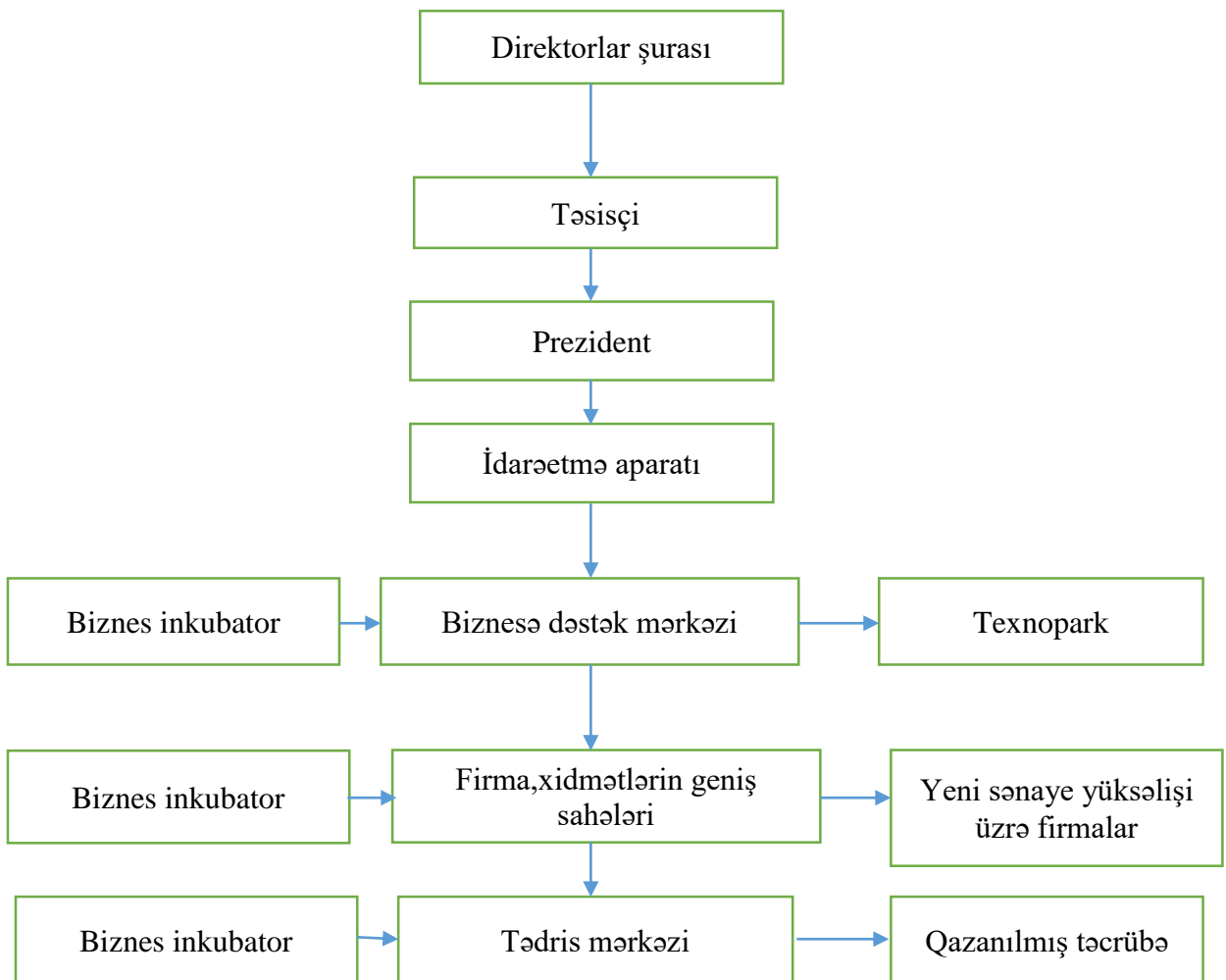
Reallaşdırılan tədbirlər maliyyə təminat ilə bir birini tamamlamalıdır. Belə ki, proqnozlaşdırma zamanı hədəflərdən asılı olaraq maliyyələşmə mənbələri və həcmi təyin olunur. Layihələr və eyni zamanda texniki iqtisadi əsaslandırma əsasında həyata keçirilən tədbirlər planı sahibkarlığın təkmilləşməsinə görə konkret problemlərin həllinə görə cəmləşdirilmiş çalışmalara icazə verir. Proqramın icrasında kontrol sisteminin olması vacibdir. İlk öncə proqramda xüsusi olan bölmənin hazırlanması lazımdır. İqtisadiyyatın formalaşması şəraitində sahibkar fəaliyyətinə uyğun güzəştli iqtisadi şərtlərin hər biri qüvvədə olmalıdır. Şərtlərə əməl etmək ayrıca önəm kəsb edir, sənaye və biznes zonası üzrə texnoparklara diqqət yetirək.

İlk öncə texnoparklar Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Mingəçevir şəhərlərində yaradıldı. İnkişaf etmiş ölkələrində texnoparklar tətbiq edilir. Dünya təcrübəsində uğurlu nəticələrdən istifadə etməklə sahəni təkmilləşdirmək olar. Bu sektorda olan problemləri qaldırmaq və gələcəkdə iqtisadiyyatın təkmilləşməsində texnoparkların rolunu daha da artırmaq lazımdır. Texnoparkların formalaşması sənaye zonasında yüksəlişlərə gətirir. Yerli hakimiyyət orqanları sahibkarlığın təkmilləşməsində müvəffəqiyyət qazanmaq imkanına malikdir. Ərazi idarəetməsində əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən ən önəmlisi gənc mütəxəssislərin yetişdirilməsi və yeni bazarın formalaşdırılmasında əhəmiyyətə

malik olmasıdır. Ərazi daxilində yerləşən kollec, məktəb və başqa təhsil ocaqlarından düzgün formada istifadə etmək ön plana keçir.

Sistem və konstruktiv yanaşmaları ilk mərhələdə sahibkarlığın təkmilləşməsində müsbət nəticələri gətirir. Bazar iqtisadiyyatının formalaşması istiqamətlərini qabardır. Sahibkarlığın təkmilləşmə strukturu arzu olunan hədəflərə, yerli özünüidarəetmələrinin formalaşmasında intensiv iqtisadi inkişafa, regionun nailiyyətləri üzrə məsələləri özündə birləşdirir. Bələdiyyə fəaliyyətinin miqdar və göstəriciləri işinin qiymətləndirilməsi əsasında sistemin olmaması dövlət idarəetməsində boşluq olacağını göstərir. Statistika uyğun olaraq vətəndaşlar üçün xidmət göstərən müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi bələdiyyə dəstəyinə ehtiyac duyur.

Şəkil 5: Biznes - park təşkilati strukturu

Mənbə: (Şahbazov K.A., Həsənov H.S., Məmmədov M.H.,2014).

Xarici təcrübə yerli idarəetmə dərəcəsində məsələləri praktik cəhətdən araşdırmış, həmçinin bir sıra tövsiyələr verilmişdir (П. Пугачев., 2002):

- İstifadə olunmayan resursların siyahısının hazırlanması, əhalinin yüksək tələbatlarında istifadə olunmayan mürəkkəb resurslar; Maliyyə ölçülərini konkret həcmdə daima nəzarətdə saxlamaq;

- Müəssisələrin özəlləşdirilməsi; kiçik müəssisələrin tərkibindən ayrılması; ərazi daxilində istehsal sahələrinin nəğd və ya kirayə ödəmə formasında sahibkarlara verilməsi; kiçik olan müəssisələrin nizamnamə kapitalını özəlləşdirilən şirkətlərə ödəməsi kimi;

- Ərazi üzrə avadanlıqları, resursları tamamlanmayan torpaq sahələrini, istehsal yerlərini dəqiqləşdirmək lazımdır. Regionda təşkilatlar, müəssisələr üçün informasiya bankının formalaşdırılması vacib olan amillərdən biridir;

- Müəssisədən ayrılmış kiçik müəssisələrdə qanunvericiliyə riayət etmə və təşkilatlarda inhisarçılıq kontrolunun nəzarətdə saxlanması; eyni zamanda qüvvədə olan müəssisələrin sektorları və hüquqi cəhətdən bölgüləri; ən uyğun perspektivlərin qiymətləndirilməsi.

Sahədə kiçik sahibkarlığa dəstək, eyni zamanda onun inkişafı, qiymətləndirilməsi üçün bələdiyyə orqanlarının fəaliyyətinin illik monitorinqinin həyata keçirilməsi tövsiyə edilir. Regionun struktur bölməsi, koordinasiya funksiyalarına uyğun formada informasiya alınmalı, sorğu aparılmalı ümumiləşdirərək təhlil etmək lazımdır. Kiçik sahibkarlığın təkmilləşməsi və fəaliyyəti ilə əlaqəli problemlərin aradan qaldırılması, məsuliyyətin artırılması, kiçik sahibkarlıq təkmilləşməsinə dövlət dəstəyi, qanunvericilik çərçivəsində səviyyələr üzrə inkişaf və bundan başqa istiqamətlərə baxmaq (Юрьев А., 2004):

- Dövlət proqramlarında iştirak üçün müəssisələrin genişləndirilməsi;
- Kiçik müəssisələrin formalaşması zaman inzibati idarəetmədə mövcud olan məsələlərin ortadan götürülməsi, onların prosedurların və qeydiyyatların sadələşdirilməsi;

- Vergi qoyma sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- Kiçik müəssisələrdə güzəştli kreditlərin əldə edilmə şərtləri, bundan başqa digər mülk və maliyyə zəmanətləri;
- Kiçik sahibkarlığa dəstək uğrunda infrastruktur obyektlərinin fəaliyyəti və uyğun olan əlverişli mühitin təminatı;
- Kiçik sahibkarlıq üzrə stimullaşdırılma;
- Qanunvericilik prosesinə uyğun formada sahibkarlıq maraqlarının cəlb olunması;
- Xarici iqtisadi fəaliyyətin aktivləşməsinə görə vacib olan şərtlərin və stimulların formalaşması.

Bələdiyyə səlahiyyətlərini nəzərə alaraq, yerli özünüidarəetmələrin fəaliyyət prosesinə aid funksiyaları ayırmaq olar (Həsənoğlu.M., 2008):

- Bələdiyyə ərazisinin kompleks şəkildə inkişafının təminatı;
- İctimai müdafiənin təmin olunması;
- Yerli məsələlərin həllində əhalinin iştirakı;
- Bələdiyyə mülkiyyətinin idarəetməsi üçün lazım olan maliyyə vasitələri;
- Yerli idarənin hüquqlarının təminatı;
- İctimai baxımdan insanların ehtiyaclarının nəzərə alınması üzrə təminatı.

Sahibkarlığın təkmilləşmə sferası ilə əlaqəli əvvəl sadalanan funksiyalara uyğun formada iki funksiyaya diqqət yetirək:

- müəssisələrə və sakinlərə xidmətlərin göstərilməsi ;
- ərazinin ictimai yöndən iqtisadi inkişafının idarə edilməsi.

İlk funksiya prosesi təsir göstərdiyi idarəetmə obyektlərini sadalayaq (İsgəndərova A., 2011):

- Enerji, su, qaz və istilik təchizatı;
- Yollar;
- Yaşayış fondunun istismarı;
- Ətraf mühitin təmizlənməsi;
- Ərazi daxilində abadlıq işlərinin reallaşdırılması;
- Ərazi daxilində nəqliyyat xidmətinin reallaşdırılması və.s.

İctimai cəhətdən ikinci funksiya iqtisadi idarəetmə prosesini təmin edir. Funksiyaya aid olan obyektləri nəzərdən keçirək:

- Şəhər infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi;
- İstehsal sahələrinin yaradılması və istehsal sahələrinin təkmilləşdirilməsi;
- Məşğulluq;
- Rifah amillərinin təkmilləşdirilməsi və.s.

İqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olub hansı ki, sosial inkişafa malik olub önəmli resurs nailiyyətləri ilə təyin edilir. Buna uyğun formada iqtisadi fəallığı təkmilləşdirərək, bələdiyyənin fəaliyyətində təkmilləşmə funksiyaların reallaşması, əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi və başqa tərəfdən iqtisadi inkişafın müvəffəqiyyətlik səviyyəsini müəyyən edir. Beləliklə, yerli özünüidarəetmələrdən öncə sahibkarlığın təkmilləşmə qarşısında duran iki əsas qrupu görə bilərik (Rəhimli.R., 2009):

- ictimai cəhətdən əhalinin ehtiyaclarına uyğun məsələlər, komunal və başqa həyat əhəmiyyətli məsələlər;
- iqtisadiyyatın təkmilləşməsi ilə əlaqəli funksiyaların icra olunması ilə bağlı məsələlər.

Müəssisədə aparılan bir çox tədbirlər səviyyə baxımından ayrılmış hesab olunur. Müəssisə qruplarının dərəcəsində reallaşan tədbirlər müəssisənin bütün sektorlarını əhatə edir, hansı ki, yerli özünüidarəetmə fəaliyyətinin yaratmasına və genişləndirməsinə yardım göstərir. Buraya aiddir:

- İnvestisiyaların verilməsi;
- Vergi güzəştləri;
- Biznes inkubatorların formalaşması, sənaye parkları;
- Kredit vermə, zəmanət;
- Yeni iş yerlərinin formalaşması və.s.

Qeyd etdiyimiz məsələlərlə bərabər, müasir dövrdə yerli özünüidarəetmə fəaliyyətinin daimi inkişafı qurumların əhatə etdiyi ərazilər üzrə mübadilələri, tədbirlər, kurslar digər proqramların reallaşması, əhalinin sosial vəziyyətinin daima

qüvvədə olması, təhlil olunması və bu yöndə operativ tədbirlərin reallaşması, məşğulluq problemlərinin həll olunması, fəallığın artırılması kimi amillərdən asılı formada dəyişir. Bunlara nəzərən qeyd etmək mümkündür ki, ölkəmizdə müasir dövrdə aparılan islahatlar yerli özünüidarəetmə sistemində, eyni zamanda vəzifələrin icrasında sözünü deyir.

1.3. Yerli özünüidarəetmənin təşkil olunması xüsusiyyətləri

İdarəetmə nəzəriyyələrinə diqqət yetirsək, yerli özünüidarəetmə ilə bağlı fikirlər səsləndirmiş, nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. Hər şeydən əvvəl bələdiyyələrin məzmununu izah edərkən, mənasını və onun cəmiyyətdəki yerindən bəhs etmək gərəkdir. Bələdiyyələrin idarəetmə sistemində öncə nəzəri əsaslarla yanaşmaq doğru olardı. Amerikanın təcrübəsinə diqqət etsək görürük ki, onlardan hakimiyyəti orqanı sistemi, XVII-XX əsrlərdə yerli özünüidarəetmə islahatları nəticəsində yaranmağa başlamışdır. Bu günlərdə reallaşan bələdiyyə islahatları da yalnız bələdiyyələrin idarə edilməsinin fundamental özəyini qoymuşdur.

Avropada bələdiyyənin formalaşmasında mühüm rol Belçika Konstitusiyası olmuşdur. Belə ki, bələdiyyələrdə icma idarəçiliyinə həsr olunmuş maddə irəli sürmüş və maddədə icra, qanunverici və məhkəmə ilə bərabər, bələdiyyə hakimiyyəti də tanınmış müxtəlif anlayışların formalaşmışdır. Bu yöndə alman hüquq məktəbinin mühüm töhfələri olmuşdur, ilk olaraq icma nəzəriyyəsi reallaşmış və idarə etmək hüququnu insanların xarakteri və azadlığı olaraq qələmə vermişlər. Nəzəriyyədə yerli özünüidarəetmənin əsas prinsipləri göstərilmişdir və bunlar aşağıdakılardan ibarətdir (İsmayılova.A., 2008: 97):

- Bələdiyyə orqanı tərəfindən səlahiyyətinə aid olan xüsusi işlərin idarə edilməsi və dövlət işlərindən fərqli xüsusiyyətlərinin olması;
- Bələdiyyələrin fəaliyyət istiqamətləri icma üzvləri tərəfindən seçilməsi;
- Bələdiyyələr dövlətin deyil, icmanın tabeçiliyinə aid olması və icra orqanı sayılması;

- dövlət orqanlarının icmanın fəaliyyət sahəsinə müdaxilə etmək ixtiyarına malik olmaması.

Yerli özünüidarəetmə mülkiyyətinin idarə olunması ilə əlaqəli qeyd etmək lazımdır ki, mülkiyyətin idarə olunması sistemi bir çox məsələlərin həlli istiqamətini təyin etməli və təmin etməlidir. Aşağıdakıları sadalayaq:

- bələdiyyə əmlakı ilə əlaqəli əməliyyatlar və dövlət qeydiyyatı;
- mülkiyyətdən istifadə və onunla əlaqəli müxtəlif dəyişikliklər edilən zaman prosesdə nəzarət sisteminin yaranması;
- bələdiyyə mülkiyyətinə aid edilən əmlakın səmərəli idarəsi ilə bağlı məsələləri;
- Əhatə çərçivəsinə aid olunan əmlak haqqında vətəndaşların informasiyalarla təmin edilməsi.

Yerli özünüidarəetmələr sistemi dünya ölkələrində olduğu kimi respublikamızda idarəçiliyin qarşısında dayanan əsas məsələlərdən hesab olunur. Bələdiyyələrin idarə olunması və ümumilikdə təkamül səviyyəsinə nail olmaq real görünür. Belə ki, yerli özünüidarəetmələr ərazilərində onlara məxsus olan sahələrin, əmlakların, sosial iqtisadi inkişaf proqramlarının yaratmaqla həmin sahələrin təkmilləşməsində dəstək göstərməlidir. Yerli özünüidarəetmələrin müstəqil fəaliyyəti “Bələdiyyələrin statusu barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə tənzimlənir və bunun əsasında onların əmlakına aid mülkiyyətçi hüququna malik olurlar, eyni zamanda ondan istifadə, sərəncam ixtiyarı da verilməkdədir. Bununla bərabər, yerli büdcənin təkmilləşdirilməsi və ona nəzarətlə bağlı funksiyalarını bələdiyyələr gerçəkləşdirirlər.

Bələdiyyələrin idarə olunmasının sistemli təhlil edilməsi ümumi və hərtərəfli təhlili aparma üsulu ilə gerçəkləşdirilir və belə olduğu zaman isə, bilavasitə də çox pilləlik prinsipinə üstünlük verilməkdədir. Bələdiyyələrin işindən, qarşılarına qoymuş olduqları məqsədlərə çatmaq üçün proseslərin hamısının elmi təhlil forması üzrə araşdırılır. Təhlil əsasında əldə edilən xüsusi bir variant seçilir,

bundan istifadə olunaraq, bələdiyyələrin hansı işi icra edəcəyi və gerçəkləşdirəcəyi həmin işlərdən nə dərəcədə maksimal səmərə əldə edəcəyi müəyyən olunur.

Bu cür elmi əsaslarla icra olunan təhlil zamanı bələdiyyələrin idarə olunması lap sistemli olur və bu isə onların inkişafına zəmin yaradır. Bələdiyyələrin idarə olunmasında komplekslik prinsipini idarəetmə strukturlarının hazırlanmasında, obyektivliyin təmini cəhətdən çox önəmli əhəmiyyət kəsb edir və buna müvafiq olaraq qeyd etməliyik ki, hər şeydən öncə, bələdiyyələrin idarə olunmasında həmin strukturun təhlilində ayrı-ayrı funksiyaların reallaşdırılması zəruri hesab olunur. Yəni strukturu formalaşand müəyyən prinsipləri əhatə etməlidir ki, onlar aşağıdakılardır (İsmayılova.A., 2008):

- əhaliyə müxtəlif sektorlar üzrə göstərilən xidmətlərdə səmərəliliyin gücləndirilməyi ;
- yerli özünüidarəetmələrə aid edilən obyektlərə nəzarətin təkmilləşdirilməyi;
- yerli özünüidarəetmələrin fəaliyyəti üzrə maliyyə axınlarının daha da mərkəzləşdirilmə prosesi;
- bələdiyyələrin pullarının xərclənməsi zamanı yerli özünüidarəetmə sifariş sisteminin yaradılmağı;
- cari qərarların inkişaf strategiyası ilə uyğun olması və əlaqələndirilməsi.

Bunlarla yanaşı onu qeyd etməliyik ki, yerli özünüidarəetmə orqanları bələdiyyə mülklərini sərbəst formada idarə edərkən idarəetmə prosesində malik olduğu səlahiyyətlər bir çox məsələlərlə bağlıdır ki, bunları (Büdcə sistemi barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 2002):

- özəlləşdirmə prosesi;
- bələdiyyə mülkiyyətinin yaranmağı;
- yerli özünüidarəetmə əmlakının mülkiyyətçisi hüququnun icrası.

Yerli özünüidarəetmə mülkiyyətinin idarəedilməsi metodologiyasından danışarkən qeyd etməliyik ki, metodologiya təşkilati təşkilati-iqtisadi və hüquqi

olmaqla 2 hissəyə ayrılır. Təşkilati- iqtisadi metodlara aşağıda sadaladığımız aiddir:

- büdcəyə ayırmaların təyin olunmağı;
- maliyyələşdirmə qaydalarının təyin olunmağı;
- bələdiyyə təşkilatlarına;
- bələdiyyə müəssisələrinə;
- yerli özünüidarəetmə müəssisələrindən kənarında fəaliyyətini davam etdirən

təşkilatlara;

- ödəniş normativlərinin təyin olunmağı;
- ətraf mühit çirkləndirildiyi üçün;
- əhalinin yaşayışla bağlı müxtəlif xidmətlərdən istifadəsinə görə ;
- yerli özünüidarəetmələrin nəzdində olan əmlakından istifadəyə görə.

1. Təşkilati-hüquqi metodlar (Azərbaycan Respublikası milli iqtisadiyyat perspektivin əsasən strateji Yol Xəritəsi, 2016):

- yerli özünüidarəetmə torpaqlarının müvəqqəti və daimi şəkildə, istifadəyə verilməsi;
- müəssisələrin və əmlakın operativ formada idarə olunması vasitəsi ilə formalaşdırılması;
- torpaqların özgəninkiləşdirilməsi prosesində iştirak etmə;
- yerli özünüidarəetmə torpaqlarının icarəyə verilməsi;
- təsisədiçi sənədlərinin təsdiqi;
- torpaqları subicarə və icarəyə olmaqla müvəqqəti istifadəsində iştirak etmə;
- hazırlanan müqavilələrin yerli özünüidarəetmə qurumlarının rəhbərləri tərəfindən imzalanması;
- nizamnamə kapitalına əmlakdan istifadənin əmlak və hüquqi kompleksi növündə bələdiyyə mülkiyyəti əsas tərkibində gəlir gətirilməsi;
- yerli özünüidarəetmə orqanlarının rəhbərləri ilə müqavilələrin təşkil edilməsi;

- bu yöndə kadrlarla görülcək işlərin tənzimlənməsi ;
- Yerli özünüidarəetmə mülkiyyətinin idarə edilməsində müəyyən parametrlər vardır ki, parametrlərə nəzarət olunması, idarəetmədə önəmli faktorlardan hesab olunur. Bunlara texniki, iqtisadi və hüquqi parametrləri qeyd edə bilərik və parametrlərin hər birinin yerli özünüidarəetmə mülkiyyətinin idarə olunmasındakı rolunu və nəzarət mexanizmini izah edək. Hüquqi parametrlər aşağıdakı sxemdə qeyd olunmuşdur.

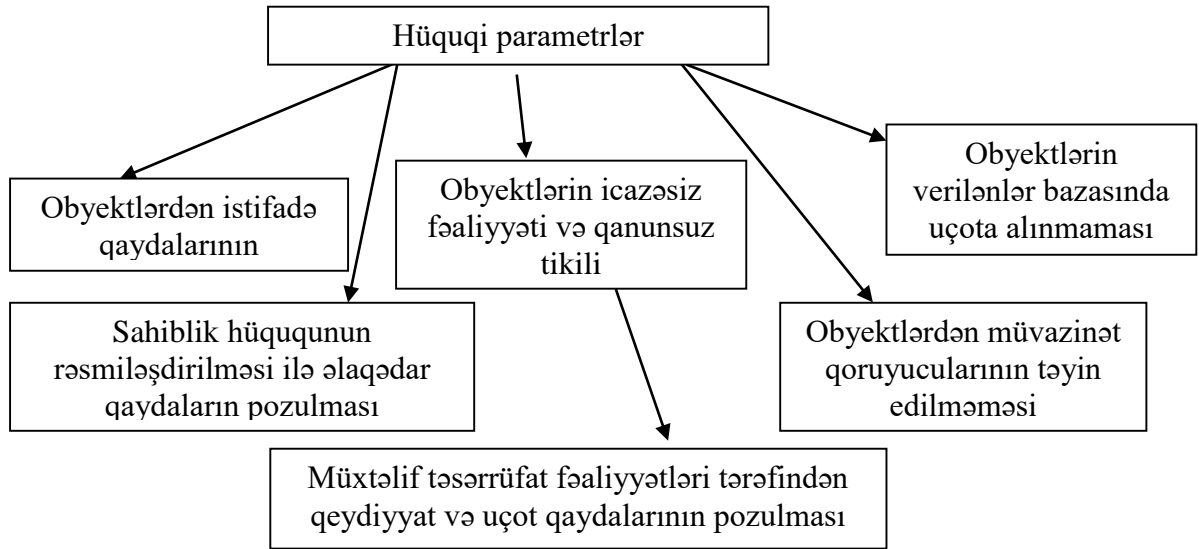
Yerli özünüidarəetmənin idarə edilməsi sistemində sosial iqtisadi təkmilləşməsinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində məsələnin mahiyyətini izah edək (Шнипер Р.И., 1996):

➤ iqtisadi təkmilləşmənin tənzimlənməsi ilə bağlı dövlət və bələdiyyə hakimiyyətlərinin daimi əlaqələrinin qarşılıqlı olaraq formalaşdırılması və istiqamətdə mexanizmlərin yaradılması. Bələdiyyə sisteminə, maliyyə dəstəyinin göstərməsi yerli özünüidarəetmənin büdcə himayəsindən sərbəst formada fəaliyyət göstərməsinə və beləliklə yerli özünüidarəetmənin öz fəaliyyətlərini gücləndirilməsinə şərait yaradır. Bununla bağlı olan məsələlərə görə bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən kiçik olan vəsaitlər deyil, onların iqtisadiyyatın təkmilləşməsində rolunun artırılması ilə bağlı dövlət yardımlarının verilməsi zəruri sayılır.

➤ iqtisadiyyatın kifayət dərəcə stimullaşdırmaq məqsədilə real imkanların formalaşması. Yerli özünüidarəetmələrin fəaliyyətində real imkanların yaranması yerli büdcənin gəlir bazasının təkmilləşməsi və genişləndirilməsi yolu ilə gerçəkləşə bilər, bu səbəbdən də bələdiyyə prosesində məsələ aşağıda qeyd edilənləri tələb edir:

1. inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanması;
2. bələdiyyələrin maraqlarını əks etdirəcək strukturların yaradılması;
3. bələdiyyə sifarişlərinin formalaşması;
4. bələdiyyələrin idarə olunması sistemində stimullaşdırıcı rol oynamaq üçün infrastrukturların formalaşdırılması.

Şəkil 6: Bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsi sistemində hüquqi parametrlər

Mənbə: (Шнипер Р.И., 1996).

Bələdiyyə mülkiyyətinin idarə olunması və təkmilləşmə ilə bağlı konsepsiya və proqramların yaradılması zərurətinin formalaşmışdır və müvafiq olaraq həmin proqram özündə bir çox maddələri əks etdirməlidir ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir: yerli özünüidarəetmə mülkiyyətinin idarə olunması ilə əlaqəli sisteminin təhlil olunması və bu təhlilə əsasən, nəticələrin əldə olunması:

1. bələdiyyələrin idarə olunması sahəsində planlaşdırmanın reallaşması və müvafiq olaraq planların yerinə yetirilməsi;
2. yerli özünüidarəetmə qurumlarına aid olan obyektlərin daha da özəlləşdirmə prosesi işlənərək hazırlanması;
3. bələdiyyə mülkiyyətinin uçotu və nəzarət;
4. yerli özünü idarəetmə proqramlarının reallaşması məqsədilə mövcud normativlərin siyahısı;
5. daşınmaz əmlakın idarəsi ilə bağlı həyata keçiriləcək xidmətlərin siyahısının yaradılması;
6. bazar tələbinə uyğun formada müvafiq mülkiyyəti obyektlərinin xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;

Qeyd etdiyimiz həmin məsələlərlə bərabər, respublikamızda bələdiyyə işlərinin müasir şəkildə yaradılması və həmişəlik inkişaf etməsi bələdiyyə

qurumlarının əhatə etmiş olduğu əraziləri üzrə fərqli təcrübə mübadilələri, tədbirlər, kurslar və başqa proqramların gerçəkləşdirilməsi, bələdiyyə ərazisində insanların sosial durumunun mütəmadi izlənməsi, təhlil olunması və bu yöndə fəaliyyətini lap da operativ təşkil olunması, məşğulluq mərkəzlərinin yaradılması, əhalinin ayrı-ayrı xidmətlərindən istifadə etməyə cəlb edərək, xalq yaradıcılığı, folklor və başqa sahələrdə fəallığının lap da artırılması və bəzi amillərdən asılı olmaqla dəyişir. Bütün qeyd edilənlərə nəzərən qeyd etməliyik ki, müasir Azərbaycanda həyata keçirilən bəzi islahatlar hazırda məhz bələdiyyə mülkiyyəti sistemi üzrə və onun öhdəliyindəki vəzifələrin icrası zaman da öz sözünü söyləyir.

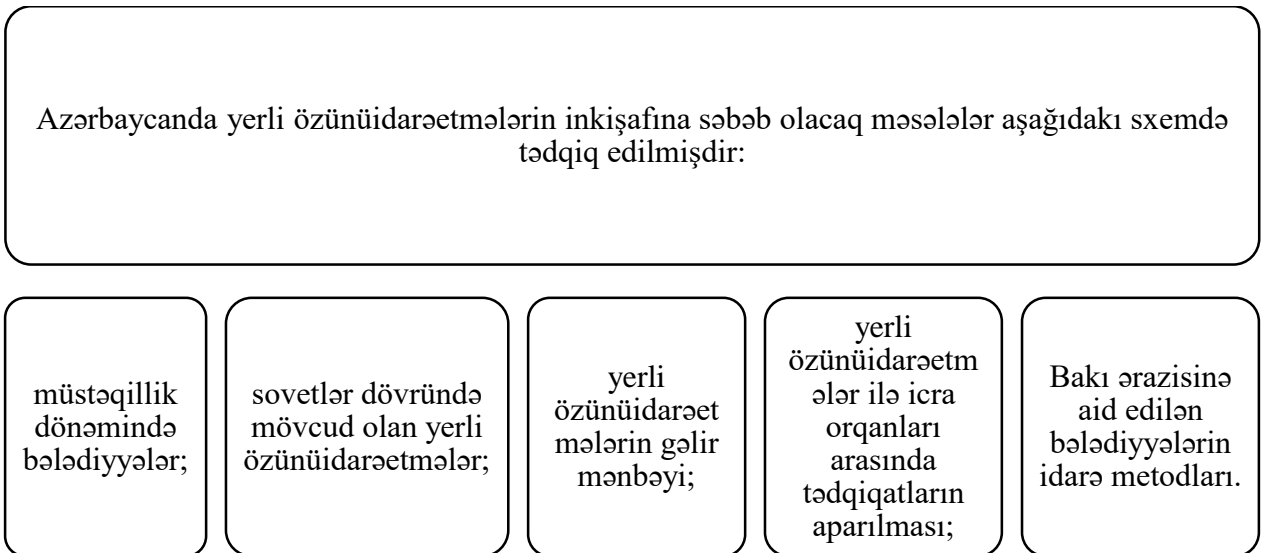

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN TƏŞKİLİ PRİNSİPLƏRİ

2.1. Azərbaycanca yerli özünüidarəetmənin formalaşması məsələləri

Azərbaycanda yerli özünüidarəetmələr haqqında qanun Konstitusiyada 142-146 maddədə əksini tapmışdır. 12.12.1999 ilk dəfə bələdiyyə seçimləri həyata keçirilmiş və 2735 bələdiyyə yaradılmışdır. Yerli özünüidarəetmələr xalq tərəfindən seçilən və bütövlükdə qanunlarla əhatə olunan, yerli özünüidarəetmələrin nüfuzuna aid edilən ərazi üzrə kommunal işlərin həyata keçirilməsinə sahib olan qurumdur. Yerli özünüidarəetmələr ilə icra hakimiyyəti arasında münasibət bilinməməkdədir. Respublikada gerçək idarəçiliyə mənsub bələdiyyələr yaradılmamışdır. İcra hakimiyyəti orqanlarının yerli özünüidarəələr üzərində hakimiyyət qurmasına gətirmişdir (Пугачев, П., 2004).

Şəkil 7: Azərbaycanca yerli özünüidarəetmələrin inkişafı

Mənbə: (Пугачев П., 2002).

Ölkəmiz uzun illər Sovet Birliyinin tərkibinə aid olduğu üçün liberal və demokratik hüquqlarına sahib olmamışdır. Sovet dövrünün tərkibində 70 il olmaq, avtoritar idarəetmənin yayılması əksini siyasi amillərdə, davranışlarda biruzə vermişdir. Sovet Konstitusiyasına uyğun olaraq, dövlət təşkilatı aşağıdan yuxarıya

istiqlal olaraq nümayəndəlik ilə sistemləşdirilmişdir. Demək olar ki, bütün coğrafi bölmələr, eyni zamanda idarəçilik Sovet tərkibi altında sayılırdı. 1924-cü ildə konstitusiyada dəyişikliklər edildikdən sonra yenidən qüvvəyə minmişdir.

Müstəqillikdən öncəki yerli özünüidarəetmələrə diqqət yetirsək vəzifə öhdəliklərinin çox olduğunu görürük. Sovet dönəmindəki yerli özünüidarəetmələr sahib olduğu ərazilərdə sosial-iqtisadi inkişaf əldə etmək gücünə malik idilər. Təbiəti qorumaq, inşaat, torpaqdan istifadə, abadlıq işləri, sosial-mədəni amillər, əmək ehtiyatlarından istifadə, məhsul və xidmətlərinin istehsalı ilə başqa xidmətlər yerli özünüidarəetmənin önəmli fəaliyyətlərindən sayılırdı. Sovetlər dövrünə aid olan müəssisələr və təşkilatlar verilən qərarlara uyğun tərzdə hərəkət etməli idi. Ölkənin sovetlərin tərkibində olduğu zaman yerli idarəetmələrdən danışmaq olmazdı. O dövrdə, bələdiyyələr mərkəzi idarələrlə birgə formada fəaliyyət təşkil edirdi.

O dövrdə bələdiyyələr qanunlara tamamilə uymamışdır. Müstəqillik qazandıqdan sonra ölkəmiz yeni konstitusiya qəbul etmişdir. Əldə olunan nailiyyətlərdə prezidentin iradəsinin əsas rolu vardır. O dövrdə məhkəmə və qanunvericilik əhəmiyyətli səlahiyyətlərə sahib idi. Yerli idarəetmə barəsində heç bir təcrübəsi olmayan ölkədə mərkəzi idarələrin ağırlığı daha çox olduğu üçün yerli özünüidarəetmələr hələ inkişaf edə bilməmişdir. İnkişaflarla bağlı olaraq, yerli özünüidarəetmələrin gücləndirilməsi artmaqdadır. Respublikanın yaranmasından günümüzdə kimi bələdiyyələrlə bağlı çox islahatlar təklif edilib. İslahatların bəziləri layihə halına gətirilmiş, digərləri isə gerçəkləşdirilmədən gündəmdən qaldırılmışdır. Bələdiyyə islahatları Azərbaycan Respublikasının çox müzakirə olunan mövzuların başında gəlməkdədir (Юрьев А., 2005).

Ölkədə yerli özünüidarəetmələrin yaranması, azadlıq qazandıqdan sonra ölkənin bütün qurumlarını əlinə alması, beynəlxalq topluma inteqrasiya, demokratikləşmə və Qərbi münasibətlərin daha da yaxşılaşdırılması üçün bir strategiya rolunu oynayır. Azərbaycanın Avropa Şurasına üzv olması bələdiyyələrin quruluşuna təsir etmişdir. Konstitusiyaya uyğun olaraq 2 il ərzində

bələdiyyələr yuxarıda sadalanan strategiya əsasında təşkil olunmalı idi. Həmçinin, bələdiyyələrin formalaşmasına Qərbin böyük təsiri olmuşdur. 372 sayılı fərmana əsasən “Rayonlarda, qəsəbələrdə, şəhərlərdə icra hakimiyyət orqanlarının formalaşması və inkişaf etdirilməsi barəsində” qanun qüvvəyə minmişdir. Prezident tərəfindən 1991ci ildə ərazilərdə idarəetmə icra hakimiyyətinə təhvil verilmişdir. 16.06.1999-cu ildə “Yerli icra hakimiyyəti haqqında” qanununda göstərilir ki, icra hakimiyyət orqan rəhbərləri dövlət qarşısında cavabdehdir. İcra başçıları hər il prezidentə hesabat verməlidir. Odur ki, müstəqillik qazandıqdan 8 il sonra ölkədə yerli özünüidarəetmələr qurulmağa başlamışdır. Ölkədə 2004-cü ildə aparılan seçimlərdə sonra 2784 bələdiyyənin olduğu görülməkdədir. Nüfuz sayı min kişidən az olan bələdiyyələrin sayı 1275-dir.

Bələdiyyə məclisi üzvləri 5 illik müddətdə seçilir. Bələdiyyə məclisinin üzvlərinin səs verməsi əsasında bələdiyyə sədri seçilir. Bununla yanaşı, nüfuzun sayına uyğun olaraq yerli özünüidarəetmə məclisinin üzvlərinin sayı aşağıda göstərilənlər kimidir (Həsənoğlu.M., 2008):

- 500 kişidən aşağı 5 üzv;
- 500-1000 kişi 7 üzv;
- 1000-5000 kişidən 9 üzv;
- 5000-10000 kişidən 11 üzv;
- 10000-20000 kişidən 13 üzv;
- 20000- 50000 kişidən 15 üzv;
- 50000-100000 kişidən 17 üzv;
- 100000 kişidən artıq 19 üzv.

Nəticədə 2784 olan bələdiyyə sayı 1723 olmuşdur. Yerli özünüidarəetmələrdə xidmətlərin keyfiyyətli olması gerçəkləşdirilsədə, yerli özünüidarəetmələrdə mövcud olan idarəetmə forması bunu əngəllədi. Real olaraq, kiçik rayon yerli özünüidarəetmələrin xidmətləri ilə əlaqəli olan plan və layihələrin təyin edilməsi sərhədlər daxilində reallaşır.

Yerli özünüidarəetmələr maliyyə yönündən mərkəzi idarəyə tabedir. Ümumilikdə bələdiyyələrin müddətli hədəflərinin nə olduğu bəlli deyildir. Başqa yəndənyerli özünüidarəetmələr üzərində icra hakimiyyət orqanlarının göstərdiyi təsiri böyük olduğundan vəziyyət daha da çətinləşir. Orqan tərəfindən reallaşan rəasional meyarlarının mövcud olmaması baş verən işləri çətinləşdirir.

Ümumiyyətlə, yerli özünüidarəetmələr ümumi xüsusiyyətləri ilə bərabər, onların yerləşdiyi ərazidən və insanların sayından asılı olaraq fərqliliklərə malikdir. Buna baxmayaraq, bələdiyyə müəyyən vəzifələri həyata keçirir və öz iş strategiyasına müvafiq olaraq müxtəlif prinsiplərə əsasən struktura malik olur.

Yerli özünüidarəetmələrin fəaliyyəti dövründə səmərəliliyin artırılması məqsədilə onların idarə olunmasının təşkilinin prinsiplərinin funksiya və vəzifələrinin dəqiq öyrənilməsi zəruri hesab olunur. Yerli özünüidarəetmələrin formalaşmasından 16 il keçməsinə baxmayaraq, yerli özünüidarələr ilə mərkəzi idarələr arasında düzgün formada vəzifə bölüşdürülməsi hələ aparılmamışdır. Belə ki, xidmətlərin reallaşmasında bələdiyyə fəaliyyəti olduqca məhdud formadadır. Mərkəzi idarələr asan məsələləri özləri həll etməyə çalışır. Əsas səbəbi isə mərkəzləşmiş strategiyaya sahib olmasıdır.

Müasir dövrdə mərkəzi idarələrin yerli özünü idarələrin fəaliyyətlərinə müdaxilələr Konstitusiyada öz əksini tapmadığından zidd hökmlər sayılmaqdadır. “Bələdiyyə torpaqlarının idarəsi barəsində” qanuna görə, yerli özünüidarəetmələrin öz mülkiyyətində olan torpaqların istifadə edilməsi, satışı və kirayə verilməsi dövlət idarələrin icazəsi əsasında reallaşdırılır.

Konstitusiyaya görə mülk sahibləri mülkləri üzərində icarəyə vermə, istifadə etmə hüquqlarına malikdir. Lakin müasir dövrdə yerli özünüidarəetmələrin mülkiyyətləri üzərində səlahiyyətləri məhdudlaşdırılmaqdadır.

“Bələdiyyələrin statusu barədə” qanun ilə yerli özünüidarəetmələr fəaliyyətləri, yəni fəaliyyətlərini davam etdirə biləcəkləri ərazilər bəllidir.

Ölkədə yerli özünüidarəetmələrin səlahiyyətləri sərhəd daxilində olduğu, kommunal işlərinin önəmli olan hissəsinin yerli özünüidarəetmə fəaliyyəti

xaricində olmasıdır. Belə ki, yerli özünüidarəetmələr yalnız dövlətin işlərinin tamamlayıcısı, onların nəzarəti altında fəaliyyəti qurum kimi bildirilmişdir. Belə tövsiyələr hökumətə təqdim olunmasına baxmayaraq, yerli özünüidarələrin fəaliyyəti və səlahiyyətləri ilə əlaqəli heç bir dəyişiklik olunmamışdır.

Şəkil 8: İctimai xidmətlərin dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin arasında bölüşdürülməsi

İCTİMAİ XİDMƏTLƏR	DÖVLƏT	BƏLƏDİYYƏ
İCTİMAİ MƏSƏLƏLƏR	X	-
GEODEZİYA	X	-
METEOROLOGİYA	X	-
ƏHALİ	X	-
SAĞLIQ XİDMƏTLƏRİ	X	-
YANĞIN SÖNDÜRMƏ	X	-
TƏHSİL MƏSƏLƏLƏRİ	X	-
SOSIAL XİDMƏTLƏR	X	-
NƏQLİYYAT XİDMƏTLƏRİ	X	-
KOMMUNAL XİDMƏTLƏRİ	X	-
MƏŞĞULLUQ	X	-
MƏDƏNİ FƏALİYYƏT	X	-
MÜZEYLƏRİN QORUNMASI	X	-
EKOLOJİ XİDMƏTLƏR	X	-
YOL XİDMƏTLƏRİ	X	-
MƏZARLIQLARIN QORUNMASI	X	-
MƏNZİL	X	-
PARKLARIN QORUNMASI	X	-

Mənbə: (İsgəndərova A., 2011).

Yalnız “Bələdiyyə statusu haqqında” qanunda (2005-ci ildə) baş verən dəyişiklik “Bələdiyyələr qeyri-dövlət sistemidir” ifadəsi “Dövlət işlərini aparan qurumdur” formasında dəyişdirilmişdir. Müstəqillikdən sonra ölkədə mövcud idarəetmə sistemi köhnə sistemə bənzəməyəcək qədər mərkəzi sistemi özündə birləşdirir. Bu sadəcə ölkə üçün deyil başqa sovet ölkələri içində keçərlidir.

Yerli özünüidarəetmələrin iqtisadi əsaslarında daşınar, daşınmaz əmlak, yerli özünüidarəetmə əraziləri, büdcədən kənar fondlar, yerli büdcə, yerli özünüidarəetmə istehsalı, xidmət və başqa iqtisadi fəaliyyətləri formalaşdırmaqdadır. Yerli özünüidarəetmələrdən gözlənilən xidmətləri icra etmək məlumatlardan istifadə etmək və lazım olduqda məlumatları çoxaltmaq lazımdır. Ölkə bələdiyyələrində gəlir mənbələrinin azlığı mövcud olan vəzifələrin həyata

keçirilməsi qarşısında duran böyük manedir. İcra hakimiyyəti orqanlarını yerli özünüidarəetmə ilə müqayisə etdiyimiz vaxt geniş səlahiyyətə malikdir. Hakimiyyət orqanları dövlət tərəfindən maliyyələşdirildiyi üçün gəlir əldə edən müəssisələrə sahib olduğu üçün yerli özünüidarəetmələrlə müqayisədə gəlir hesabı çoxdur. Yerli özünüidarəetmə xidmətlərinin reallaşdırılması üçün büdcə mövcuddur. Qüvvədə mövcud olan qanunlarda bələdiyyə idarəetməsində həm yerli vergi, həm də vergidən başqa olaraq təsnifləşdirilir. Belə ki, vergi ödənişləri ilə əlaqəli qərarlar bələdiyyə iclasında səs çoxluğu ilə qəbul olunur. “Yerli vergilər və ödənişlər barədə” və Vergi Məcəlləsində qanuna görə, yerli özünüidarəetmələrin gəlir mənbələri vergi və eyni zamanda vergi xarici təsnifləşdirilir (Rəhimli.R., 2009).

- Vergilər:
  - Əhalidən alınan torpaq vergisi: Həmin gəlir mənbəyindən bələdiyyə az sərəmə əldə edə bilər. Yalnızca əhalidən alınan torpaq vergisi bələdiyyələrin hamısı üçün gəlir mənbəyi sayılır;
  - Əhalidən alınan əmlak vergisi: Əmlak vergisi ilə əlaqəli məsələlər xeyli qarışıqdır. Bu hal daha çox qanundakı boşluqlardan yararlanır. Dövlətdə olan əksər mənzillər özəlləşdirilməyən olub sənədləri olmamaqdadır. Belə mənzillərdən vergi alınmır;
  - İnşaat mallarından alınan mədəni vergisi: Vergi qanununa əsasən, bələdiyyələr özlərinin ərazisində çıxarılmış üç növ inşaat mallarına -kərpic, sement və inşaat qumları mədəni vergisinə aid edilə bilər;
  - Bələdiyyəyə məxsus olan müəssisələrdə gəlir vergisi: Bələdiyyələrdə maliyyə potensialı məhdud olduğu üçün və bələdiyyələrin öz müəssisələrini qurma imkanını xeyli məhduddur.
- Vergi xarici mənfəətlər:
  - Reklam məsrəfləri: Bələdiyyələr ancaq özlərinə məxsus olan əmlakların üzərindəki reklamlardan reklam xərcini ala bilərlər. Hazırda həmin gəlirdən 14-15 bələdiyyə müəssisəsi istifadə edə bilər;

- Avtopark məsrəfləri: Mövcud bələdiyyələrdə avtopark ehtiyacı vardır. Ödənişli avtoparklara yalnız mərkəzlərdə ehtiyac dütulur. Ancaq buna baxmayaraq ödənişli avtoparklar da azdır;

- Turizm üzrə xidmətlərdən çıxan xərclər: Bələdiyyələrin ərazilərində sanatoriya, otel və istirahət mərkəzlərindən gəlirlər əldə etməkdədir. 2008 ildə yalnız 12 bələdiyyə həmin gəlirləri əldə etmişdir.

Yuxarıda qeyd edilən bələdiyyələrin vergi xarici mənfəətləri; bələdiyyələrə məzsus daşınmaz mülk üzərində olan divar reklamlarından alınmış xərclər; bələdiyyə əmlakının satışı və kirayəsindən əldə olunan gəlirlər; turizm xidmətlərindən qazanılan gəlirlər; könüllü bağışlanmış gəlirlər; ticarət xidmətlərindən alınmış gəlirlər və ölkə büdcəsindən edilmiş maliyyə yardımları bələdiyyə gəlirlərini təşkil etməkdədir.

Həmin qaynaqlara əsaslanan gəlirlər ən çox Bakıdakı bələdiyyələrin payına düşməkdədir. Statistika qaynağına diqqət edərək araşdırsaq bələdiyyə büdcəsini lap dəqiq müəyyən edərik. Statistika qaynağına müvafiq təhlil həyata keçirək:

Cədvəl 1: Azərbaycanda Bələdiyyə gəlirləri

	2008	2009	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Toplam gəlir	32553,5	26697,9	20637,5	17547,1	23828,4	25957,3	29928,3	30882,5
Vergi gəlirləri	6679,9	9895	7678,2	5694,6	4979,9	6795,7	5964,4	11580,7
Vergi xaric	25330,5	16269,4	12395,9	10815	18345	18588,1	23361,6	17894,1
Dİgər gəlirlər	543,1	533,5	563,4	1037,8	503,5	573,5	602,3	1407,7

Mənbə: http://www.stat.gov.az/source/finance/az/bul/belediyye_2015.pdf

Dövlət Statistik Komitəsinə əsasən yaradılmış bu cədvəldə, 2008-2017-ci il arasında gəlirlər qeyd olunub. Digər illərə əsasən 2015-ci ildəki vergi gəlirlərinin olduğunu görürük. Ölkədə bələdiyyələr olduqca zəif maliyyə gücünə malikdir. 2017-ci ildə ölkədə yerli özünüidarəetmələrin toplam olaraq büdcəsi 28,9 mln manatdır. Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə funksiyalarını reallaşdırmaq üçün

yetərli deyil. Statistik Komitəsinin verdiyi informasiyalara əsasən, 2015-ci ildə 8000-də çox insan bələdiyyələrdə sistemində işləməkdədir.

Azərbaycanda torpaqların 56,7% dövlət, 24,7% bələdiyyə, 18,4%-i özəl mülkiyyətə aid edilir. Ölkə torpaqlarının 23,7% yerli özünüidarəetmələrə aid olsada onların səlahiyyətlərinin az olması məşğulluğu məhdudlaşdırmaqdadır.

“Torpaq islahatı barədə” qanuna görə, torpaqların 33% bələdiyyələrə verilməlidir. Torpaqların yerli özünüidarəetmələrə aid edilməsində bir çox problemlərə rast gəlinməkdədir. Bir çox zaman torpaqlar səmərəsiz, mübahisəli məsələlərdir. İcra orqanları tərəfindən torpaqların bir çoxu uzun müddətlik icarəyə verilmişdir. Buna görə də bələdiyyələr torpaqlardan istədikləri kimi yararlanıbilmirlər.

Yerli özünüidarəetmələr qanuna müvafiq olaraq bələdiyyə mülkiyyətini hüquqi və fiziki şəxslərin istifadəsində müəyyən müddətlik yaxud daimi olaraq verilə bilər. Müəyyən olunmuş təqdirdə özəlləşdirmə, satma yaxud kirayə vermə hüquqlarına sahibdirlər.

Yerli əhalinin mənfəəti üçün yerli özünüidarəetmələr, bələdiyyə ərazisinin həddləri daxilində istifadə şərtlərini müəyyənləşdirə bilərlər. Yerli özünüidarəetmə mülkiyyətlərinin özəlləşdirilməsindən əldə olunan gəlirlərin hamısı büdcəyə daxil edilməkdədir.

Bələdiyyələr torpaqdan əlavə mülkə sahib deyildir. Həmçinin bələdiyyələr özlərinə məxsus əmlakları maliyyə azlığından satmaqda yaxud kirayə verməkdədir. Dövlət müəssisələrinin yerli özünüidarəetmələrin büdcələrinə müdaxiləsi qanundan kənar formada icazə verilmir. Yerli büdcənin iqtisadi şərtlərə uyğun formada təşkili, təsdiq etmə, müzakirə etmə, tətbiqi, həmçinin nəzarət haqqına sahibdir (Həsənoğlu.M., 2008).

Bakı nüfuzu ilə Azərbaycanın böyük şəhər mövqeyindədir. Bakı ilə əlaqəli 14 rayon mövcuddur. Statistikaya baxıldığı zaman, Bakıda ümumi olaraq 1607 yerli özünüidarəetmə fəaliyyət göstərməkdədir. Naxçıvan Respublikasında statistikasında 171 yerli özünüidarəetmənin fəaliyyət göstərildiyi vurğulanır. Yerli

özünüidarətmələrin ərazisi daxilində yaşayan əhali haqqında informasiyaları cədvəl əsasında göstərə bilərik. Bakı ərazisində mövcud olan yerli özünüidarətmə sayına diqqət yetirək.

Cədvəldə (Cədvəl 2.) əsasən rayonların tabe olduqları yerli özünüidarətmə sayları göstərilməkdədir. Son zamanlar Azərbaycanda bələdiyyə vəzifələrinin çoxaldılması gündəmdədir.

Bu səbəblə “Yerli özünüidarətmə əlavə vəzifələr verilməsi” barədə qanunun qəbulu olunması vacibdir. Qanun Milli Məclisdə müzakirə olunmuşdur. Qanun layihəsinə uyğun olaraq yerli özünüidarətmələrə aşağıdakı mövzulara uyğun vəzifə verilməsi düşünülmüşdür:

Cədvəl 2: Bakı şəhərindəki bələdiyyələrin sayı

Bakının rayonları	Əhali	Bələdiyyələr	Rayon	Qəsəbə
Xətai rayonu	245.2	2	1	1
Binəqədi rayonu	238.6	5	1	4
Yasamal rayonu	232.1	1	1	-
Sabunçu rayonu	220.1	10	-	10
Nəsimi rayonu	208.3	1	1	-
Suraxını rayonu	195.0	6	-	6
Nizami rayonu	178.1	2	1	1
Xəzər rayonu	169.1	10	-	10
Nərimanov rayonu	161.1	1	1	-
Qaradağ rayonu	108.2	11	-	11
Səbail rayonu	90.3	3	1	2

Mənbə: (Həsənoğlu.M., 2008).

- Kommunal işlətmələrin tamamilə yerli özünüidarətmə səlahiyyətinə keçməsi (su, su kəmərləri və kanalizasiya şəbəkələri, qaz, istilik və.s);
- Əhali qeydiyyatı ilə əlaqəli bir sıra vəzifələrin verilməsi;
- Bələdiyyə ərazisi daxilində olan yolların düzəldilməsi, istifadə və təkmilləşdirmək;
- Ərazi daxilində olan parkların, tarixi abidələrin, məzarlıqların idarə olunması;
- Ərazi daxilində gigiyenik normalara riayət olunması, bu sektorlara uyğun başqa tədbirlərin reallaşdırılması.

Bələdiyyələrdə problemlərin həlli üçün qanunların işlənilib hazırlanması və yerli özünüidarəetmələrin vəzifələrinin artırılması Bakı kənarında qəsəbə və kəndlərdə xidmətlərinin modern üslubda olmasına səbəbdir.

Keyfiyyətli xidmətlərin reallaşması üçün yerli özünüidarəetmələrin güclənməsi və Şəhər Bələdiyyəsinin yaradılması əsas amildir.

2.2. Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin orqanlar sistemi

Dövlət və icra orqanları yerli özünüidarəetmələrə müəyyən səlahiyyətlər verdikdə, həmin səlahiyyətləri reallaşdırmaq üçün dövlət, icra hakimiyyəti tərəfindən maliyyələşdirilir. Belə ki, “Büdcə sistemi haqqında” qanunda yerli büdcələrə maliyyə yardımının nə zaman reallaşdığına diqqət yetirək (İsmayılova. A., 2008):

- İnkişaf proqramlarına büdcənin vəsaiti hesabına maliyyələşdirmək gücünə malik olmadıqda subvensiya və dotasiya ayrılması;
- İnvestisiya mühitini yaxşılaşdırmaq, eyni zamanda istehsal, iqtisadi, xidmət sektorunun təkmilləşdirməyə şərait yaratmaq;
- Yerli özünüidarəetmələrə səlahiyyətlər verilərkən zəruri maliyyə ehtiyatlarını təmin etmək;
- Gəlirlərinin azalması yaxud xərclərin artması reallaşdırdıqda, uyğun artma və azalma məbləğləri qəbul edən orqanlar vasitəsilə kompensasiya olunur.

Dotasiya yerli özünüidarəetmə əvəzsiz verilmiş vəsaitdir. Dotasiyalar, məqsədli şəkildə olan təyinatla əsaslanmır yerli özünüidarəetmələrin mülahizəsi əsasında istifadə edilir. Bələdiyyələr dövlət büdcəsindən dotasiya əldə edə bilər. Belə ki, onun həcmi ərazisində yaşayan yerli özünüidarəetmə əsasında əhalinin sayı, maliyyə potensialı və digər amillər nəzərə alınmaqdadır.

Büdcədən yerli idarəetmələrə məqsədli transfertlərin ayrılması bir sıra qaydaların reallaşdırılması zəruri hesab olunur (Ağalarlı.P. , 1999):

- İdarəetmələrə məqsədli yardımın alınması üzrə layihələrin hazırlanması və iqtisadi cəhətdən tələbləri əsaslandırılmalıdır;

- Vəsaitin alınması layihələrin təqdim olunması, onun yoxlanılaraq dəyərləndirilməsi;

- Maliyyə vəsaitinin düzgün formada istifadəsi ilə əlaqəli maliyyə nəzarətinin reallaşdırılması;

- Müxtəlif sektorlar üzrə xərc normativlərinin təsdiq olunması.

Təcrübə göstərir ki, transfertlərin ayrılmasında istifadə olunan növlərindən biri paylı vergilər sayılır. Belə bələdiyyələrə bəzi ayırmaların olunmasıdır. Məqsədli maliyyələr də bütün bələdiyyələrə yox, ancaq aktiv fəaliyyətdə olan bələdiyyələrə verilir. Məqsədli transfertlərdə tətbiq müəyyən üstünlüklərə sahibdir (“Büdcə sistemi barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 2002: 18):

- Bələdiyyə ilə əlaqəli problemlərin həlli üzrə layihələrin hazırlanması, maliyyə resurslarından doğru istifadə istiqamətində yeni bilik, bacarıqların əldə olunması;

- Yerli məsələnin həll olunması ilə əlaqəli bələdiyyələr ciddi quruma çevrilir;

- Bələdiyyənin gerçək imkanları lap da genişlənir;

- Ölkə və yerli idarələrin arasındakı əlaqələr güclənir;

- Ölkə büdcəsindən yerli özünü idarələrə pul yardımı çoxalır.

Təcrübə bunu sübut edir ki, transfertlərin ayrılmasında istifadə olunan növlərindən biri paylı vergilərdir. Transfertlərin mahiyyəti qəbul edilmiş normativlərə əsasən yerli idarəetmələrə bəzi bölgülərin olunmasıdır. Məqsədli maliyyələr bələdiyyələrə deyil, yalnız aktiv fəaliyyətini sürdürən bələdiyyələrə verilir. Transfertlərin tətbiqi bir çox üstünlüklərə malikdir:

- Yerli problemlərin həll olunması ilə əlaqəli yerli özünüidarəetmələr ciddi quruma çevrilir;

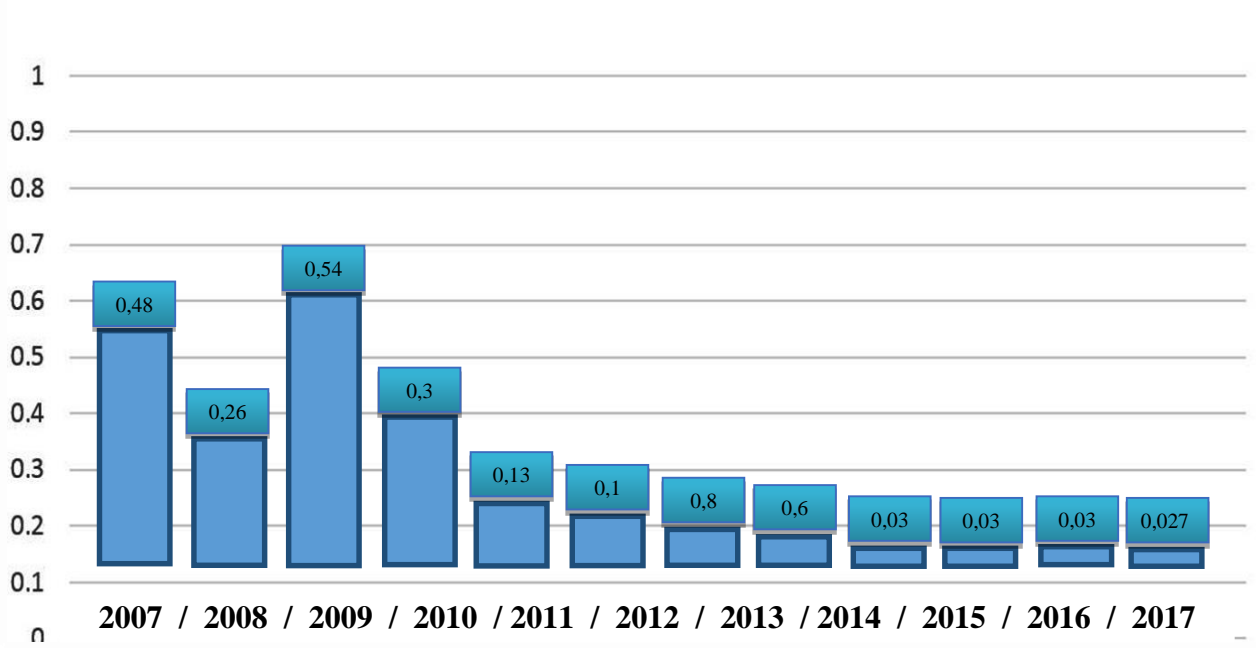
- Yerli idarəetmələrin real imkanları genişlənir;

- Yerli idarələrlə əlaqəli problemlərin həlli üçün layihələrin həyata keçirilməsi və maliyyə vəsaitlərindən düzgün formada istifadə edilməsi nəticəsində yeni bilik, bacarıqların əldə olunması;

- Yerli idarələr və dövlət arasında əlaqələr güclənir;
- Son dövrlərdə dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə maliyyə köməklili artır.

Son dövrlər dövlət büdcəsi xərclərinin çoxalmasında dotasiyaların həmin xərclərdə olan payı azalıb. Son illərdə dotasiyaların göstərilən faiz dərəcəsi olduqca az olduğu üçün öncəki illərin dotasiya həcmələrinə diqqət yetirək.

Diqram 1: Dövlət büdcəsinin xərclərində bələdiyyələrə sərf olunan dotasiyaların həcmi

Mənbə: ADİU-nin “Elmi Xəbərlər” jurnal, 129s.

Araşdırmalara uyğun olaraq, dövlətin yerli özünüidarəetmələrə məqsədli maliyyə yardımı ayırmasına rast gəlinmir. Bununla bərabər qanun çərçivəsində bələdiyyələrə verilməyən dotasiyalar hansı meyarlar çərçivəsində verilməsi naməlumdur. Transfərlər sistemini təkmilləşdirmək üçün bir çox alternativlər tətbiq etmək lazımdır (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı, 1995):

- Məqsədli formada büdcə transfərlərinin tətbiq olunması;
- Mövcud vəziyyətin saxlanılması, eyni zamanda transfert həcmi çoxaldılması;
- Paylı vergi sisteminin tətbiq olunması.

Subvensiya təyin edilmiş məqsəd üçün və göstərilən zaman çərçivəsində istifadə edilmədikdə qaytarılan maliyyə vəsaitidir. Belə ki, dövlət orqanları yerli

özünüidarətmələrin bu vəsaiti düzgün xərclənməsinə ciddi nəzarət edir. Subvensiyaların bu layihənin zamanı bitdikdən sonra yerli özünüidarətmələr dövlət orqanlarına hesabat verirlər. Belə ki, subvensiyalar iki formada ola bilər:

- məqsədli subvensiyalar;
- cari subvensiyalar.

Məqsədli subvensiyalar investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənən subvensiya aiddir. Cari məsrəflərin maliyyələşdirilməsinə istiqamətlənən subvensiyalar cari subvensiyalardır. Yerli özünüidarətmələrdə subvensiya layihələri hazırlanan vaxt ilk əvvəl təklifləri formalaşdırmaq lazımdır.

Təklifin keyfiyyət səviyyəsi rəqabət qabiliyyətini çoxaldır və dövlət büdcəsindən subvensiya qazanmasını asanlaşdırır. Qeyd etmək lazımdır ki, təkliflər ideyalar əsasında formalaşır.

Eyni zamanda hazırlanacaq təkliflər yerli özünüidarətmə tərəfindən üç mərhələyə uyğun formada aparılır. Mərhələlərə diqqət yetirək və onları qruplaşdıraraq (Həsənoğlu.M., 2008):

- Rayon icra orqanları ilə sənədlərin hazırlanması;
- Region səviyyəsində qəbul olunmuş proqramların araşdırılması;
- Ərazi daxilində sakinlərin rəylərinin müəyyən edilməsi.

Birinci mərhələdə, icra hakimiyyəti ilə görüş keçirərək yerli özünüidarətmələrin təklifləri layihə ilə əlaqəli onların fikirlərinin öyrənmək lazımdır. Yerli özünüidarətmələrin təklif etmək istədiyi layihə icra orqanları hakimiyyət orqanlarına maliyyələşməyə görə təqdim edilmişdir.

Digər mərhələdə, ölkə tərəfindən qəbul olunmuş dövlət proqramları regionlar üzrə göstərilmiş hissələri dərindən öyrənilməlidir. Yerli özünüidarətmələr dövlət tərəfindən nəzərdə tutulmayan sektorlarda iqtisadi, sosial və ekoloji layihələr reallaşdırıb icra edə bilərlər.

Üçüncü mərhələdə, mərhələni sonuncu yerdə deyil, işin əvvəlində də reallaşdırmaq olar. İş prosesinin reallaşdırılmasına baxaq (İsgəndərova Arzu, 2011):

- Yerli özünüidarəetmə ərazisində yaşayan, seçki hüququna malik olan vətəndaşlardan rəy sorğusunda iştirak hüququnun mövcudluğu;

- Yerli rəy sorğusunun əsasən gizli keçirilməsi;
- Yerli rəy sorğusunun düzgün təyin edilməsi;
- Qanunvericiliyə əsasən həyata keçirilir.

Əhali arasında yerli özünüidarəetmələrin keçirdiyi rəy sorğuları əsasında cəmiyyəti maraqlandıran iqtisadi, sosial və ekoloji layihələrlə əlaqəli fikirlərini öyrənə bilirlər. Yerli özünüidarələrə daha spesifik təkliflərin toplanmasında, əhali üçün əsas olan problemin üzə çıxmasında yardım göstərir.

Layihənin reallaşdırılması zamanı 2 növ səmərəliliyin qəbul olunması gözlənilir:

- Sosial səmərəlilik;
- İqtisadi səmərəlilik.

Belə ki, sosial səmərəlilik insanların həyat fəaliyyətinə, cəmiyyətdə olan münasibətlərə göstərdiyi təsiri ilə müəyyən olunur. Səmərəlilik növündə insan faktoru özünü göstərir. Sosial-iqtisadi faktorları tamamilə bir birindən ayırmaq səhv olardı, çünki qarşılıqlı sürətdə bir birinə təsir göstərirlər. İqtisadi səmərəlilik tədbirlərin reallaşdırılması vaxtı çəkilən məsrəflər ilə əldə olunan nəticə ilə müqayisə yaranır. Bu vaxt iqtisadi səmərəlilik tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı baş verən yeniliklərlə bağlı olaraq struktur və həcm baxımından səmərəli formada istifadəsi ilə ifadə edilir.

Dediyimiz kimi, yerli maliyyənin başlıca tərkib hissəsi yerli büdcə hesab edilir. Yerli idarələr müstəqil büdcəyə sahibdirlər. Bələdiyyənin büdcələrinin sərbəst olması, bəzi xidmətlərin göstərilməsinə şərait yaradır. Layihələrin yönü, forması, yeri, təyinatı və strukturundan asılı olaraq layihələrin hər biri özünə xas metodları birləşdirməkdədir.

Bütün layihələr üzrə xarakterik xüsusiyyət layihənin başlanğıcından bitənə qədər prosesləri özündə birləşdirməsidir. Layihənin keyfiyyətli idarəsinə öncədən müəyyən olunmuş müəyyən metodlar mövcuddur. Həmin metodlar çalışanların

məsuliyyətlərini müəyyən etməyə bununla bərabər onların zamanı gəldikdə hesabat verməsinə səbəb yaradır.

Cədvəl 3: Bələdiyyələrin yerli büdcələrinin icrası barədə məlumat

	İllik	proqnoz	icra	faiz	fərq
Cəmi	294 000,00	294 000,00	273175,00	92,9	- 20 825,00
o cümlədən					
Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanması xərcləri	164 000,00	164 000,00	125 150,00	76,3%	- 38 850,00
Təhsil xərcləri					
Səhiyyə xərcləri					
Sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri	6000,00	6000,00	3010,00	50,2%	-2990,00
Mədəniyyət, incəsənət, kütləvi informasiya və bədən tərbiyəsi					
Mənzil-komunal təsərrüfatı	104 000,00	104 000,00	100 858,00	97,0%	-3142
Kənd təsərrüfatı xərcləri					
Sənaye və tikinti xərcləri					
Nəqliyyat və rabitə xərcləri					
Digər xərclər	20 000,00	20 000,00	44 157,00	220, 8%	24 157,0

Mənbə: (Rəhimli.R. 2009).

Keyfiyyətə yeni layihə qərarları resursların tərkibini və onların strukturunu, istifadə intensivliyini əsaslı şəkildə dəyişə, eyni zamanda istehsal, satış həcmi çoxalda, effektiv istifadəsini özlüyündə təmin edə bilər və maliyyə göstəricilərini yaxşıya doğru istiqamətləndirə bilər. Maliyyə səmərəliliyinin təhlili ilk öncə “daxili gəlirlilik dərəcəsi” və “xalis cari gəlir” göstəricilərindən istifadə edilir. Layihənin maliyyə səmərəliliyi göstəricisi aşağıdakı kimi izah edilir (Rəhimli.R., 2009):

- sadəcə illər boyu gəlir və məsrəflər arasında olan fərqi yox, həmçinin illər boyu əldə olunan xalis gəlir artımlarını xarakterizə etməkdədir;
- ayrı-ayrı illərə məxsus olan gəlirləri bir intervala salmadan toplamaq qyeri-mümkündür;
- xalis gəlir artımlarının cari dəyərləri cəmi, layihə üçün ümumi səmərəni xarakterizə etməkdədir.

Bələdiyyələrlə bağlı yerli büdcənin 2017-ci il məsrəflərinin icrası ilə əlaqəli məlumatlara nəzər yetirək.

2.3. Yerli özünüidarəetmənin orqanlarının dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsi

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın şərtlərini və qloballaşmanı daha da gücləndirən iqtisadi siyasətin əhəmiyyətli məsələlərindən keyfiyyət uyğunluğunun təminatıdır. Dünya təcrübəsindən aydın olur ki, resurslarının qiymətləndirilməsi məcmu halında birləşərək müvəffəqiyyət əldə etməyə nail olur. Dünya təcrübəsini nəzərdən keçirsək, insan kapitalını daima artırır və əhatəsində yüksək ixtisaslı kadrları cəmləyir.

Sistemin gücləndirilməsi və mərkəzləşdirilməsi üçün təkcə iqtisadiyyat sahəsi deyil, eyni zamanda xalq təsərrüfat sahəsi, təhsil sahəsi kadrların bölgüsü üzrə sektorda nəzərə almaq lazımdır. “İnsan kapitalı” anlayışına gəldiyimiz zaman, son zamanlar bu termindən geniş formada istifadə olunur. Müəssisələr rəqabətə davamlılığını artırmaq, uzun müddətli fəaliyyət göstərməsi insan amilinə diqqət ayrılır.

Müasir yerli özünüidarəetmə şəraitində insan kapitalı iqtisadiyyatın önəmli vasitəsidir. Yalnız şəhər, kənd və eyni zamanda qəsəbə yerli özünüidarələrində resurs və insan potensialı toplanmışdır. Bu sektor insanın həyat dövrünü, insan resurslarının təkrar formada istehsal prosesinin yaranması və bir çox funksiyaların insan tərəfindən həyata keçirilməsi hesabına təkrar istehsal prosesinin reallaşmasıdır. Son zamanlar yerli özünüidarəetmədə insan resurslarının təkmilləşməsi üçün əlverişli şəraitin formalaşması əhəmiyyətli ictimai iqtisadi məsələlərin aktivliyininartımına xüsusi diqqət yetirir.

Yerli özünüidarəetmələrdə insan vəsaitlərinin inkişafının qaydaya salınması məsələsinə şərait yaratmalıdır:

- Ərazinin inkişaf planlarına müvafiq olaraq say tərkibinin saxlanması;

- İnkişaf ehtiyaclarının ödənilməsi üçün insanların maarifləndirilməsi, təhsilin eyni zamanda sosial infrastruktur istehsalının daha da təkmilləşdirilməsi;
- Sosial xəstəliklərin bu sistemi dağıtmasının qarşısının alınması.

Azərbaycanda yoxsulluğun qarşısının alınması proqramının reallaşması sahəsində, yoxsulluq 2005-ci il 29,3, 2014-ci il 5%-ə kimi azaltmaq mümkün olubdur. İş yerlərinin sayının çoxalması imkanlarının genişlənməsi ciddi müvəffəqiyyətlər əldə etməklə sonlanmışdır. Bu illər ərzində sosial müdafiə, təminat xərclərinin çoxalması nəticəsində əhaliyədəilən pensiya ödənişləri 6,7 artmışdır.

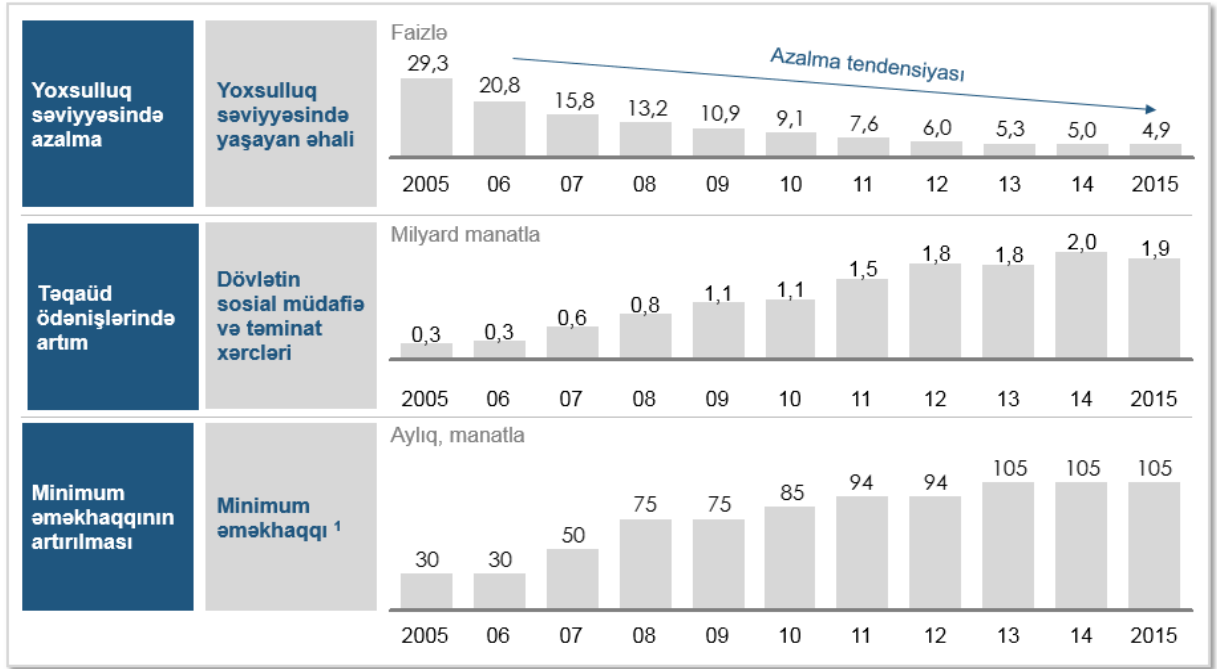
Ölkə üzrə minimum əməkhaqqı 105 manata çatmışdır. Yerli özünüidarəetmələrdə insan resurslarının keyfiyyətinin yaranmasının prosesi müəyyən spesifikayla səciyyələnir. İlk öncə onun ikili xarakterini vurğulamaq lazımdır. Başqa yöndən yanaşsaq, yerli özünüidarəetmələrdə insan resurslarının keyfiyyətinin yaranması bir element kimi ölkənin insan resurslarının inkişaf prosesində bütöv olaraq çıxış edir.

Sosial bütün həyata keçirilən tədbirlər (təhsil sisteminin inkişafı və ixtisaslaşdırılmış kadrların hazırlıqları, əhalinin maddi rifahının artımı, tibbi xidmətin yaxşılaşması və s.) yerli özünüidarəetmələrin insan resurslarının təkmilləşməsinə təsir edir.

Elə proseslər vardır ki, yerli özünüidarəetmələrdə insan resurslarının təkmilləşməsinə, eyni zamanda onların keyfiyyət xarakteristikalarının yaranmasına pozitiv və negativ təsir edə bilər. İnsan resurslarının yaranması üçün reallaşan sosial siyasətlər təkcə yerli büdcə hesabına deyil, həmçinin müxtəlif mənbələr hesabına reallaşır.

Eyni zamanda büdcədən irrasional formada istifadə olunması layihənin reallaşdırılmasında negativ amillərin olmasına əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı enməsinə, keyfiyyət xarakteristikalarının daha da yaxşılaşmasının imkanlarını azaldaraq mənfə olaraq insan resurslarının təkmilləşməsində göstərir.

**Diagram 2. Yoxsulluq səviyyəsi, sosial transfertlər və minimum əməkhaqqı göstəriciləri
Müvafiq illərin sonuna olan göstəricilər**

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/finance/az/bul/belediyye_2015.pdf

İnsan resursları üzrə keyfiyyətin formalaşması zamanı bir çox xüsusiyyətlər prosesin qaydaya salınmasına yardım edir. Birinci xüsusiyyət onun məhsuldarlığına xeyli subyektlər təsir göstərir: yerli hakimiyyət orqanları, regional, müəssisələr, ev idarəetmələri, miqdar xarakteristikaları, insan resurslarının keyfiyyətli və hansı ki, yerli özünüidarəetmələrin inkişafını müəyyən edir. İnkişafa təsir göstərən böyük miqdarda subyektin mövcudluğu problemlərin yaranmasının qarşısını alır.

FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN OPTİMAL TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ VƏ ONLARIN HƏLLƏRİ YOLLARI

3.1. Azərbaycanca yerli özünüidarəetmənin müasir problemləri

Demokratik dövlətin önəmli vəzifəsi vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının reallaşması üçün əlverişli mühit yaratmaqdır. Bu halda rəşional quruluş məsələsi güc və nəzarət sisteminin formalaşması üçün azaldılır ki, öz növbəsində vəzifə ən effektiv formada həll ediləcəkdir. Mərkəzləşdirilmiş resursların iştirakı ilə tək cə milli səviyyədə həll edilə biləcək problemlər var. Bu problemlər arasında tam hüquqlu bələdiyyə sisteminin formalaşdırılması və vahid hüquqi çərçivənin formalaşması, hüquq-mühafizə sektorunda dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanması, onun həyata keçirilməsi, vətəndaşların hüquq, azadlıqlarının konstitusiya tanınması və təmin edilməsi, qanun və qaydada hökumət proqramlarının qəbul olunması, onların həyata keçirilməsi və s. daxildir.

Tapşırıqların bir çoxunun reallaşması, əhalinin müəyyən yaşayış dərəcəsinin təmin olunması yerli özünüidarəetmələrdə reallaşır. Vətəndaşların dövlət tərəfindən təmin olunmuş hüquq və azadlıqların reallaşmasına şərait yaratması, rahat həyatın təmin olunması üçün şərait yaradılmalıdır. Gündəlik həyatda təhlükəsizliyini təmin etmək, standart təhsil almaq, tibbi xidmət göstərmək, tibbi xidmət göstərmək, tibbi xidmət göstərmək, yeni iş yerləri yaratmaq, nəqliyyat xidmətlərinin inkişafı, pərakəndə satış, kommunal xidmət göstərmək imkanı yaratmaq lazımdır. Yerli hökumətə ictimai formada əsəyişin təmin olunması sektoru daxil olmaqla bələdiyyə əhalisinin normal həyat fəaliyyətini təmin etmək üçün məsələlər verilir. Əlbəttə ki, hüquq mühafizə məsələləri ən vaciblərdən biri adlandırıla bilər (İsgəndərova A., 2011).

Ölkədə bələdiyyə sisteminin konstitusional dualist nəzəriyyənin yolunu izlədi: yerli özünüidarə orqanlarının yerli rəhbərliyi və bələdiyyələrin mövcudluğu konsolidasiya edildi. Yerli icra hakimiyyət orqanları və özünüidarəetmə

orqanlarının bir-birinə münasibətdə heç bir səlahiyyətləri yoxdur, səlahiyyətlərinin səlahiyyətləri üst-üstə düşmür və ya təkrarlanmır. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətləri dövlətdən deyil, yerli icra hakimiyyəti isə dövlət hakimiyyətini həyata keçirir və öz səlahiyyətlərini birbaşa Azərbaycan Respublikasının Prezidentindən alır.

Azərbaycan Konstitusiyasına əsasən, xalqın öz gücünü həyata keçirmək üçün xalqdan gücləndirici mandat almaq lazımdır. Belə tip mandatın nümayəndəliyi təkcə seçkilərlə mümkündür, bunun əsas şərtləri ümumi, birbaşa və bərabər seçki hüququ əsasında şəxsi, gizli səsvermə üsulu ilə aparmaqdır. Cəmiyyət iradəsinə əsaslanmadan və yaxud yerli olaraq reallaşan hər hansı bir hökumət idarəetmə olaraq istinad edilə bilməz. Ölkədə yerli özünüidarəetmələr özünüidarəetmə mexanizminin əsas tərkib hissəsidir. Bununla yanaşı, "Bələdiyyələrin statusu haqqında" qanunu bələdiyyənin vətəndaşların fəaliyyətini təşkil edən sistem kimi təsvir edir və onlara səmərəli məsələləri azad və sərbəst formada həll etmək hüququnu qazanmaq imkanı verir.

Belə ki, Azərbaycan yerli səviyyədə olan məsələləri həll etmək məqsədilə müstəqil və məsuliyyətli fəaliyyətdir. Demokratik dövlətlərdə yerli hakimiyyət səlahiyyətlərini təyin etmək üçün vahid təcrübə yoxdur. Bu orqanların özünə məxsus səlahiyyətlərinin əksəriyyəti ölkəyə uyğun formada dəyişə bilər. Yerli icmalara məxsus səlahiyyətlər ümumi qaydada yerli işlərlə bağlı olan bütün məsələlərdə hərtərəfli olmalıdır.

Yerli özünüidarəetmələrin təşkilati səlahiyyətləri bələdiyyə üzvlərinin tanınması, qanunla təyin edilmiş hallarda onların səlahiyyətlərinin dayandırılması və itirilməsidir; bələdiyyə qaydalarının təsdiq olunması; bələdiyyə sədrinin və müavinlərinin, eyni zamanda daimi və digər komissiyaların sədrlərinin seçilməsi. Ərazi daxilində yerli işlərə qərar verən öhdəliklər aşağıdakılardır:

- yerli büdcənin təsdiq olunması və onun reallaşması haqqında hesabatlar;
- yerli ödənişlərin və vergilərin yaradılması;

- sosial müdafiə, təkmilləşmənin yerli proqramlarının qəbul olunması və reallaşması;

- bələdiyyə mülkiyyətinin saxlanması, əmlakın istifadəsi;

- yerli iqtisadi proqramlarının qəbul edilməsi və onların icrası;

- yerli ekoloji proqramların həyata keçirilməsi;

- Qanunun, eyni zamanda əməyin mühafizəsinin təmin olunması dövlət orqanlarının səlahiyyətidir.

Hüquq-mühafizə sektorunda münasibətlər vətəndaşların gündəlik həyatı, ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə, azadlıq, hüquq və qanuni mənafeləri ilə sıx bağlıdır. Yerli hakimiyyət orqanlarının iştirakı problemləri hüquqşünasların maraqlarının çoxalmasına səbəb olur. İnzibati prosessual qanunvericiliyin və subyektlərinə aid olunması inzibati və cəza qanunlarının - hüquq sənayesinin inkişafına yardım etdi, onların əksəriyyəti bu sektorda yaranan ictimai əlaqələrlə tənzimlənir. Belə ki, hüquq-mühafizə sektorunda qurumların normativ səlahiyyətləri ölkənin, ərazilərin, bölgələrin, federal və muxtar qurumların nümayəndələri, icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən aktiv formada həyata keçirilir. Bu sektorda müxtəlif növ cinayətlər üçün nəzərdə tutulan inzibati məsuliyyət və normativ hüquqi akt qəbul ediblər.

Yerli özünüidarəetmə təsərrüfatlarının fəaliyyət mexanizminin spesifik özəllikləri vardır. Yerli özünüidarəetmə təsərrüfatı müəyyən edilmiş ərazidə fəaliyyətdə olan ayr-ayrı firmalara və müəssisələrə olan məcmusunu özündə birləşdirir. Strukturlar isə ümumilikdə cəmiyyətin tələbatların ödənilməsinə yönələn fəaliyyəti icra edirlər. Yerli özünüidarəetmələrin dövlətdəki mövqeyinin xüsusiyyətləri, həmçinin bələdiyyə təsərrüfatının uyğun formadan özəlliklərinin yaranmasına səbəb olur. Təsərrüfat subyekti kimi normal qaydalar çərçivəsində öz fəaliyyətlərini davam etdirirlər və iki tip elementlərini özündə daşıyır. Yerli özünüidarəetmələri hakimiyyət orqanı kimi qərarların qəbul olunması zamanı həmin ərazi daxilində hər kəs tabe olmağa məcburdur, digər istiqamətdən bələdiyyələr və əhalinin ehtiyaclarının qarşılınması yönündə istehsal prosesini təşkil edən proses olaraq təmsil olunurlar.

Özəl təsərrüfatlar yönündən yanaşsaq bələdiyyə təsərrüfatı yerli məsələlərin həll olunması istiqamətində fəaliyyət göstərərək mənfəət qazanmağı güdmür. Bələdiyyə təsərrüfatı səlahiyyət daxilində olan resurslar üzərində müstəqil şəkildə sərəncam vermək hüququ olub bərabərhüquqlu subyekt olaraq fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Qeyd etdiyimiz aktiv fəaliyyətlə bağlı olaraq təkcə bələdiyyə təsərrüfatının fəaliyyət nəticələrinin ayrılması önəm kəsb edir.

Yerli özünüidarəetmələrin fəaliyyətinin sistemli formada təhlili hərtərəfli təhlilini həyata keçirmək üsulu ilə reallaşır və belə olduğu zaman mərhələlik prinsipinə üstünlük verilir. Yerli özünüidarəetmələrin fəaliyyətindən, qarşılıqlarına qoyduqları məqsədlərə yönəlmək üçün proseslərin hamısını elmi təhlil üsulunda araşdırılır. Təhlil nəticəsində əldə edilən optimal variant kimi seçilir, istifadə edilərək, işlər görülmək, bu işlərdən hansı dərəcədə fayda əldə ediləcəyi müəyyən olunur. Elmi əsaslarla icra olunan təhlil zamanı yerli özünüidarəetmələrin fəaliyyəti sistemli olur və inkişafına şərait yaradır. Komplekslilik prinsipinin formalaşmasında, obyektivliyin təmini istiqamətindən əsas əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etməliyik ki, bələdiyyələrin idarə edilməsində strukturun təhlili zamanı funksiyaların həyata keçirilməsi önəmli hesab edilir (Ağalarlı.P, 1999, 12).

“Bələdiyyələrin statusu barədə olan qanunda” əks olunmuşdur ki, hakimiyyət funksiyalarının bələdiyyələrə icra edilmək üçün həvalə edilə bilər. Belə ki, proseslər istiqamətli həll edilməlidir, eyni zamanda sosial təminatla əlaqəli və ümumilikdə bələdiyyələrə mülkiyyətinin hərəkətinin uçotu, tələbatlarına yönəldilmiş fəaliyyət növlərinə aid edilir. İlk öncə, bələdiyyələrin əsas xüsusiyyəti, digər istiqamətdən müəyyən qərarların qəbul olunmasında sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərməsi, tələbatların qəbul olunması yönündə verdiyi qərarların ümumilikdə subyektləri məcburi formada reallaşmasını əks etdirir. Digər xüsusiyyəti aşağıdakı formada təmsil edilir:

- Bələdiyyə mülkiyyətinə aid olunmasa da, ictimai tələbatların ödənilməsi yönündə fəaliyyətlə məşğul olan ;

- Bələdiyyələrin mülkiyyətində olmayan müəssisələrlə münasibətlər fərqli olur;

- Bələdiyyələrin mülkiyyətində olan.

Əhalinin ümumi tələbatlarının ödənilməsi və bələdiyyə xidmətlərinin göstərilməsi, bələdiyyə orqanlarında həlli önəmli hesab edilən məsələlərə aid edilir. Müvafiq olaraq, fəaliyyətin reallaşmasının əsas iştirakçıları aşağıdakılardan ibarətdir:

- İstehsalçılar - xidmətlərin istehlakçılara düzgün çatdırılmasına məsuliyyət daşıyırlar;

- Xidmətlərin göstərilməsini aidiyyəti üzrə təmin edən təşkilatçı;

- Müştərilər – fərqli xidmət və mallardan istifadə edirlər.

Yerli idarəetmə üzrə mexanizmin effektivliyinin təmin edilməsinə və əhaliyə xidmətlərin göstərilməsində müxtəlif mexanizmlərə diqqət yetirək:

- Konsessiya - bələdiyyə xidmətlərinin göstərilməsi ilə məsuliyyət və hüququ xüsusi istehsalçıya verir. Məzmun ondan ibarətdir ki, belə tip hüquqi istehlakçı üçün daha ucuz qiymətlər və ya, bələdiyyə üçün daha yüksək gəlir təklif edən şirkətə verir;

- Ənənəvi forma- yerli özünüidarəetmələrin fəaliyyəti, onların büdcə vəsaitləri hesabına, həmçinin maliyyə ehtiyatlarından istifadə etməklə həyata keçirir. Bu vaxt ümumi fəaliyyət limitində xidmətlərin çatdırılması yerli özünüidarələrin tərkibində olan müəssisələr vasitəsilə həyata keçirilir;

- Tarifləşdirmə - yerli özünüidarəetmə xidmətlərindən istifadə üçün təyin edilmiş qiymətlər müəyyən edir və xidmətlərin istehlakçıları tərəfindən haqqının qarşılınması zamanı tarif qiymətləri müəyyənləşdirilir;

- Talonların verilməsi - əhaliyə yerli özünüidarəetmə tərəfindən müxtəlif xidmətlərin əldə olunması üçün talonlar verilir;

- Müqavilə və xidmətlərin alınması - Bələdiyyə xidmətləri, bələdiyyənin göstərişi müxtəlif təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir. Belə olduğu zaman yerli

özünüidarəetmə orqanları xidmətlərin göstərilməsi üçün təşkilatlar ilə müqavilə bağlayırlar;

- Xidmətlərə xüsusi subsidiyaların verilməsi – Bu vaxt istehlakçı və yerli özünüidarəetmə sərəncamçı kimi istehsalçısı özəl firma kimi çıxış edərək həm yerli özünüidarəetmə, həm də istehlakçı istehsalçı müəyyən məbləğ ödəyir;

- Xidmətlərin göstərməsindən müxtəlif yerli özünüidarəetmələr arasında əməkdaşlıq - müxtəlif xidmətlərin əhaliyə göstərməsində bələdiyyə qurumları birləşərək özləri yaxud, digər özəl müəssisələrlə prosesi həyata keçirirlər;

- Xidmətlərin həyata keçirilməsində bazar mexanizminin tətbiqi – Mexanizm vasitəsilə istehlakçı prosesi özü təşkil edərək, aidiyyatı üzrə istehsalçını sərbəst formada seçir.

- İctimai əsaslarla, kommunal xidmətlərin əsasında könüllü istehsalı. Bu vaxt istehsalçı və sərəncamçı olaraq könüllü birlikləri çıxış etməkdədirlər.

Qeyd etdiyimiz sonuncu 2 mexanizmi yerli özünüidarəetmə təsərrüfatları ilə əlaqəsi yoxdur, buna baxmayaraq onu qeyd etmək gərəkdir ki, xidmətlərin əhaliyə çatdırılması, yerli özünüidarəetmə mülkiyyətinin idarə edilməsi yönündən effektivliyi baxımından qarışıq formada mexanizmlərdən istifadə edilir. Mexanizmlərdən hansının üstün və birinin əksik istiqamətlərinin olmasına baxmayaraq, istifadə üçün seçilməsi yerli özünüidarəetmə orqanı vasitəsi ilə müəyyən edilir.

3.2. Mərkəzləşmə və desentralizasiyanın birləşməsinin optimal yollarının axtarılması

Bələdiyyələrin elektronlaşması 3 mərhələdə həyata keçirilə bilər:

Birinci mərhələdə, yerli özünüidarəetmələrin kompüterləşməsi, internet saytlarının formalaşması, proqramların tətbiqi və reallaşması;

İkinci mərhələdə, yerli özünüidarəetmələrdə sənəd dövriyyəsinin elektronlaşması;

Digər yəni sonuncu mərhələdə isə, yerli özünüidarəetmələrin klassik funksiyalarının elektronlaşması.

Bələdiyyələrdə informasiya və texnologiya məsələlərinə önəm yetirilirdisə, bugün artıq dövlət aparatına qazandırdığı faydanın artırılmasına imkan yaradır. Yerli özünüidarəetmələrin informasiya təminatının əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- yerli özünüidarəetmə informasiya texnologiyalarının yaradılması;
- informasiya texnologiyalarına olan tələbatın təyin edilməsi;
- yerli özünüidarəetmələrin məlumatlandırılması üçün layihə standartlarının hazırlanması;
- yerli özünüidarəetmələrə statistik hesabatların təkmilləşdirilməsi və.s.

Belə sistemin formalaşması müasir texnika, maliyyə, proqram və kommunikasiya xəttlərinin olmasını birbaşa tələb edir. Belə ki, “Elektron bələdiyyə”-nin hazırlanması aşağıdakı göstərilən məsələlərin düzgün həllinə yönəlir:

- Struktura uyğun bələdiyyə ərazisindən informasiyaların təsnifatı, toplanması, yenilənməsi və onların təhlili;
- Yerli özünüidarəetmələrin cavabdeh olduğu ərazilər üzrə operativ informasiyanın toplanması;
- Bələdiyyələrin vəziyyətinə uyğun ona təsir göstərəcək məlumat təminatının yaradılması;
- İnformasiya sistemləri ilə qarşılıqlı formada əlaqənin yaradılması.

Effektivliyi çoxaltmaq, xərcləri azaldaraq onları ixtisara salmaq, şəffaflıq səviyyəsini artırmaq, vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin keyfiyyət dərəcəsini yüksəltmək və xidmətlərin keyfiyyətlə bərabər sürətli reallaşması bələdiyyələrin qarşısında vəzifə kimi dayanır. Məsələn, nümunə göstərmək olar. Yerli özünüidarəetmə işinin inkişafına görə Cənubi-Şərqi Avropa ölkələrində məlumat cəmiyyətinin təkmilləşməsi əsas hədəflərdən sayılırdı. Buna uyğun E-Munis layihəsi reallaşdırılır. E-Munis proqramının əsas məqsədi məlumat sektorunda əldə

olunan informasiyaları yerli özünüidarəetmə fəaliyyətinə uğurla tətbiq etməkdir. Göstərilən proqram çərçivəsində əsas məqsəd Avropa Birliyi yerli özünüidarəetmələrin elektron-bələdiyyə sektorunda təcrübəsini Cənub-Şərqi Avropa ölkələrinə yaymaqdan ibarətdir. Avropa Birliyi, eyni zamanda Cənub-Şərqi Avropa ölkələrində bələdiyyə və məlumat texnologiyaları şirkətlərinin bərabər konsorsiumu yaradılıb. Təcrübənin Azərbaycanda öyrənilməsi və onların xüsusiyyətlər diqqətə alınaraq tətbiqi yerli özünüidarəetmələrin elektronlaşması baxımından əhəmiyyət kəsb edərdi. İlk növbədə Avropa Birliyində formalaşmış təcrübə və informasiya texnologiyaları sektorunda infrastruktur vəziyyəti öyrənilməli, həmçinin Azərbaycanda yerli özünüidarəetmələrin elektronlaşmasına olan tələb qiymətləndirilməlidir. E-Munis proqramındakı kimi tətbiq olunan elektron sistem pilot qaydada tətbiq edilir. Bu sistemdə arxa ofis elektron sənəd formasının idarəsi sistemini, xarici məlumat mənbələri üzrə fəaliyyəti, yerli özünüidarəetmələrin informasiya şəbəkəsini əhatə edir. Digər ön ofis vətəndaşlara elektronlaşmış formada fəaliyyət göstərməsindən ibarətdir. Bu tip xidmətləri vətəndaşlar yerli özünüidarəetmələrə internet üzərindən sifariş verə bilər. Elektron-bələdiyyənin xidmətlərini 3 yöndə qruplaşdırmaq olar:

- əhali ilə əlaqə;
- biznes ilə əlaqə;
- hökumət ilə əlaqə.

Hər üç istiqaməti diqqətə alaraq, yerli özünüidarəetmə fəaliyyətinin elektronlaşması üçün Britaniyanın “Oxfam”, Niderlandın “ICCO” müəssisələrinin maliyyə dəstəyi ilə reallaşdırılması ölkədə bələdiyyələrin gücləndirilməsi layihəsi çərçivəsində inkişaf konsepsiyasını hazırlayıb.

Yerli özünüidarəetmə, dövlət, vətəndaş üçbucağın təpə nöqtələri arasında münasibətlər qarşılıqlı etimada, ictimai aktivlik və hakimiyyət bölgüsünün prinsiplərinə əsaslanır. Əslində bələdiyyələr arasında olan münasibətlər qanun səlahiyyətləri daxilində iqtisadi, sosial və ekoloji problemlərin həllini ləngidir.

Yerli özünüidarəetmələrin elektronlaşmasına nöqtəyi nəzərdən diqqət yetirsək aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

- Bələdiyyə fəaliyyəti ilə əlaqəli informasiyanın azlığından əhalinin əziyyət çəkməsi;
- Yerli özünü idarəetmə fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar sakinlərə çox az tanışdır;
- Yerli özünü idarəetmə orqanlarında prosedurlar səmərəli olmaması ilə seçilir;
- Bələdiyyədə sənəd dövriyyəsinin aparılması üçün insan,zaman və maliyyə amilləri önəmli yer tutur;
- Bələdiyyə fəaliyyətində şəffaflığın təminini daimi işlək olan mexanizm ilə normalar müəyyənləşməyibdir;
- Hesablamalara əsasən ölkəmizdə bələdiyyələrin təkcə 15 faizə kimisi kompyuter təchizatları ilə təmin olunmuşdur;
- Bələdiyyələr üzrə informasiya texnologiyalarını tətbiq etməni bacaran şəxslərin çatışmazlığı;
- Bələdiyyələrin elektronlaşması üçün tələb edilən maliyyə vəsaiti yerli maliyyə imkanlarına uyğun deyildir.

Hal-hazırda elektronlaşma cəmiyyətdə yaşayışın bütün sahələrini əhatə edir. Ölkəmizdə yerli özünü idarəetmə orqanlarında elektronlaşma bəzi zərurətlərdən yaranır:

- bələdiyyələr və başqa dövlət orqanlarının arasında əlaqələrin qurulmasında bərabər informasiya texnologiyalarına sahib olmaq;
- bələdiyyələrdə e-bankçılıq xidmətləri üçün adekvat münasibəti formalaşdırmaq;
- bələdiyyələrdə beynəlxalq mühasibat uçotuna keçid, mühasibatlığın elektronlaşması sürətinə uyğunlaşdırma;
- bələdiyyə ilə müəssisə-təşkilat, ev təsərrüfatlarının elektronlaşması (bilavasitə də kompüterləşmə) səviyyəsini saxlama;

• bələdiyyələrin Avropa yerli özünüidarəetmə orqanları ilə üfqi əməkdaşlıq və inteqrasiyanın təmini və s.

Yuxarıda sadalanan səbəblərdən bələdiyyələrin elektronlaşması ölkə proqramlarının başlıca obyektinə çevrilməsini şərtləndirməkdədir.

Ölkə büdcəsindən informasiya texnologiyalarına ayrılmış xərclər ilbəl çoxalmaqdadır. Statistika Komitəsinin 2017-ci ildə həyata keçirmiş olduğu tədqiqatlara nəzər yetirsək 2011-2017 aralığında informasiya texnologiyalarına yatırılmış investisiya qoyuluşunu araşdırıbdır.

Cədvəl 4: 2011-2017 aralığında informasiya texnologiyalarına yatırılmış investisiya qoyuluşunu

İllər	2011	2012	2013	2014	2017
İnvestisiya (AZN)	56213	108579	152653	211801	163003

Mənbə: http://www.stat.gov.az/source/finance/az/bul/belediyye_2015.pdf

İKT müəssisələri vasitəsilə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar

Bələdiyyədə maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti, bununla bərabər büdcə gəlirləri ilə xərclərinin təhlilindən aydın olur ki, yerli özünü idarəetmə orqanlarının bir çoxu özlərini informasiya texnikaları ilə təmin etmək gücündə deyildir. Hazırda, Bakı və Abşeron bələdiyyələrindən başqa digər rayon bələdiyyələri öz büdcəsinin hesabına kompüter dəsti almaq iqtidarında deyildir. Beləliklə, Bakı və Abşeronda yerləşən bələdiyyələr kompüterləşmişlər. Gəncə-Qazaxın, Lənkəranın, Aranın, Yuxarı Qarabağın, Dağlıq Şirvanın və Naxçıvanın bələdiyyələrindəki bir aylıq orta büdcənin qazancı xeyli kompüterin cəmi qiymətindən dəfələrlə aşağıdır.

Təhlidən aydın olur ki, kompüterləşməni gerçəkləşdirmək üçün bələdiyyələrin ölkənin dəstəyinə ehtiyacı vardır. Həqiqətdir ki, Elektron Azərbaycan Dövlət Proqramına iqtisadi-struktur dəyişiklikləri, rabitə-informasiya texnologiyaları sahəsinin müasirləşdirilməsi və yeniliklər əsnasında gerçəkləşdirilməsi aiddir.

“Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramının gerçəkləşdirilməsi baxımından tədbirlər qrupu iqtisadi-struktur islahatları, özəlləşdirməni, liberallaşdırmanı, nizamlamanı, texniki modernləşdirməni, teleradio verilişləri yayımının yaxşılaşdırılmasını, poçt islahatlarını, informasiya cəmiyyətinə körpü rolu oynayan proqramları əhatə etməkdədir. Təəssüf ki, bu proqramının ilkin periodunda (2005-2008-ci illər) bələdiyyələrin elektronlaşması diqqətdə tutulmayıbdı. Bu fürsəti sonrakı mərhələ üzrə qurulan təzə proqram çərçivəsində elektron hökumətin yaradılması, elektron sənəd məsələsinin yaradılmağı, innovasiya əraziləri, kompüter mərkəzi hazırlanması, elektron sənəd dövriyyəsində praktiki işlərə başlanılacağı gözlənilməkdədir.

Bələdiyyələrdə hesablanan büdcə prinsipi qəbul olunmalıdır. Həmçinin “Oxfam” və “İCCO” təşkilatlarının maliyyə dəstəyi ilə yaradılan “Yerli özünü idarəetmə təşkilatlarının gücləndirilməsi” layihəsinin daxilində hazırlanan “Şəffaf büdcə” və “Tətbiqi büdcə” bütün bələdiyyələrə tətbiq olunmalıdır.

“Şəffaf büdcə” proqramına nəzər yetirsək, elektronlaşmış formada bələdiyyə büdcəsi, bələdiyyənin kassa icrası və vergi məsələlərinin həyata keçirilməsinə şərait yaradır. “Şəffaf büdcə” proqramı ətrafında bələdiyyə büdcəsinə üç şəkildə yanaşılır: ilkin formada, bələdiyyənin büdcəsi ümumi göstəricilərlə xarakterizə edilir; ikinci şəkildə, bələdiyyənin büdcəsinin gəlir və məsrələri qanuna əsasən səciyyələnməkdədir; üçüncü formada bələdiyyəyə məxsus olan gəlir və məsrəflər haqqında məlumatlar detallı olaraq verilir.

“Şəffaf büdcə” proqramına məxsus olan özəlliklərdən ən mühimi hər il büdcə və vergi qanunvericiliyi üzrə baş vermiş dəyişikliyi nəzərə almaqla proqrama daxil etməkdən təşkil olunmuşdur. Həmin proqramın gerçəkləşdirilməsi özündə aşağıda göstərilən istiqamətləri birləşdirməkdədir:

- Vergi ödəyiciləri ilə onların ödəməli olduğu pulun həcmi, büdcə məlumatının proqrama daxil olunması, bələdiyyə büdcəsinə məxsus olan əməliyyatlar proqrama daxil olunur;

- Həmin proqram sadədən mürəkkəbə yaxud əksinə, bununla bərabər şaquli və üfüqi istiqamət üzrə həyata keçirilmiş əməliyyatlar əsasında əldə olunan yeni informasiyaların bələdiyyə büdcəsinə daxil olunması;

- Proqramın tətbiq olunması büdcə işinin sadələşməsinə, zaman və resurslara qənaət olunmasına, digər yandan isə şəffaflığa səbəb yaradır;

- Dövlət, bələdiyyə və vətəndaş üçbucağı üzrə əlaqələrin daha cəld, işgüzar və şəffaf müstəviyə keçməsi üçün xidmət edir;

- Həmin proqram bələdiyyələrin elektronlaşması üzrə önəmli cəhd hesab edilə bilər.

“Tətbiqi büdcə” proqramı bələdiyyənin büdcəsinə analiz etməyə şərait yaradır.

“Şəffaf büdcə” proqramı və “Tətbiqi büdcə” proqramı qarşılıqlı vəhdət təşkil etməklə yerli özünü idarəetmə orqanı üzrə maliyyə işinin daha əhəmiyyətli çevik təşkili, bununla bərabər resurslara qənaət edərək xidmət edir. “Tətbiqi büdcə təhlili” proqramının başlıca menyusu “Ümumi informasiya”, “Əsas bazalar”, “Analiz”, “Administrator”, “İstifadəçi”, “Yardım” və “Çıxış” bölmələrindən təşkil olunmuşdur. İlk öncə bələdiyyə ərazisindəki əhalinin, tədiyyəçilərin sayı, yerli özünü idarəetmə orqanı ərazisi, inflyasiyanın, bələdiyyə büdcəsinin gəlirləri və xərcləri haqda məlumat proqramın yaddaşına daxil olunur. “Tətbiqi büdcə təhlili” proqramına daxil edilən məlumatlara əsasən aparılan analiz əsasında aşağıda qeyd edilən nəticələri əldə etmək olar:

- bələdiyyə büdcəsi gəlirlərinin nominal ifadə üzrə dinamikası və strukturu;
- bələdiyyə büdcəsi məsrəflərinin nominal ifadə üzrə dinamika və strukturu;
- bələdiyyə büdcəsi gəlirlərinin gerçək ifadə üzrə dinamikası;
- bələdiyyə büdcəsi məsrəflərini real ifadə üzrə dinamikası;
- bələdiyyənin ərazisində adambaşına gəlirlər və məsrəflər;
- bələdiyyənin ərazisinin strukturu;
- bələdiyyənin gəlirləri və məsrəflərinin elastikliyi;
- bələdiyyənin gəlirləri ilə məsrəflərinin icra faizi.

Ölkəmizdə yerli özünü idarəetmə orqanları ümumiyyətlə elektronlaşandan sonra “Elektron bələdiyyə” sistemi təşkil oluna bilər. Bələdiyyələrdə informasiya portalının qurulması əhaliyə xidmət göstərilməsi ilə bərabər, bələdiyyənin ərazisində olan tarixi yerlər, coğrafiyası, yaşayış məntəqələri, təbii ehtiyatları və turizm imkanlarının yerləşdirilməsi mümkündür. Nəticədə bələdiyyə portallarını araşdırmaqla belə bir sualı cavablandırmaq.

Əhali bələdiyyələrin saytından hansı informasiyanı əldə edə bilər?

Hazırda ölkəmizdə 1607 bələdiyyə işləyir. Həmin bələdiyyələrdən təqribən 42-nin saytı mövcuddur. Paytaxtın ən böyük rayonlarındakı bələdiyyələrinin ümumilikdə saytlarının olmaması, yaxud da onların bəzisinin “domain” ödənişi etmədikləri üçün saytlarının bağlanmasıdır. Bir sıra ucqar rayon bələdiyyələrindəki saytlar paytaxt bələdiyyələrinə nəzərən daha baxımlıdır. Araşdırmam əsasında, bələdiyyələrin əksəriyyətinin saytında əlaqə vasitələri yerləşdirilməmişdir. Bu da lazım olduqda vətəndaşın hansısa məsələlər qarşısında bələdiyyələrlə əlaqə saxlamasını qeyri-mümkün edir. Digər bir yandan vətəndaşların bələdiyyələrə tək-cə məktubla müraciət etməsi üçün zəmin yaradıldığını görürük. Bu zaman edilmiş bütün müraciətlərə baxılması şübhə yaradır. Əksər saytlarda bələdiyyə barədə məlumatdan başqa əldə olunacaq məlumat olmaması diqqəti çəkir.

3.3. Müasir dövrdə Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin qanunvericilik əsaslarının təkmilləşdirilməsi məsələləri

Bələdiyyələr yaranarkən bir çox meyarlar burada mühüm rol oynayır ki, misal olaraq ərazi və iqtisadi meyarları, ümumilikdə meyarları göstərə bilərik. Meyarların arasında ərazi meyarını qeyd etmək gərəkdir ki, bələdiyyə orqanlarının əhatə çərçivəsi, onların fəaliyyətinə ciddi formada təsir edir. Yerli özünüidarəetmə ərazilərdə infrastrukturun mövcud vəziyyəti, cəmiyyətin yaşayış tərzini həmçinin yerli özünüidarələrin icrası səlahiyyətində olan işlər icra prosesi bu ərazilərdə onların fəaliyyət yönünə təsir edir. Yerli özünüidarəetmələrin funksiyaları tək-cə iqtisadi meyarlarla deyil, həm də müxtəlif qeyri iqtisadi meyarları əks etdirən

mənəvi prosesləri özündə əhatələmişdir. Buna misal olaraq ölkədə yaranmış mənəvi dəyərlərin təkmilləşməsinin bələdiyyələrin səlahiyyətlərinə aid olunması məsələləri mühüm rol oynayır. Yerli özünüidarəetmələrin öz ərazilərində əhalinin təhsilə cəlb edilməsini, çox insanın təhsil almasına, müxtəlif xidmətlərin formalaşması, məşğulluğun təmin edilməsini və təkmilləşməsinə təmin etməlidirlər. Qeyd etdiyimiz əhəmiyyətli məsələlər bələdiyyələrin fəaliyyətindən deyəcəyimiz proseslərin təmin edilməsini zəruri edir (Бочаров Ю.П., 2002):

- bələdiyyələr tərəfindən yerli problemlərin həll olunmasının əhəmiyyəti ;
- əhalinin yerli özünüidarəetmə orqanlarla qarşılıqlı və sıx əlaqəsinin təmin edilməsi;
- əhalinin bələdiyyələrlə qarşılıqlı əməkdaşlığında insanların marağının nəzərə alınması və müdafiə olunması

Yerli özünüidarəetmələrin yarandığı ilk zamanlarda dövlət icra hakimiyyət orqanları ilə bələdiyyələrin arasında müxtəlif anlaşılmazlıqlar mövcuddur və bu anlaşmazlıqlar xüsusilə bələdiyyələrdə vəzifələrin bölgüsü zamanı əks etdirir. Yerli özünü idarəetmələr müasir dövrdə iqtisadi əsas hesab edilir. Ölkə qanununda iki bələdiyyə mülki ilə bağlı məsələlər müəyyənləşmişdir xüsusilə onun özəlləşdirilməsi məsələləri əksini tapmışdır. Yerli özünüidarəetmə qurumlarının nəzdində mülkiyyət obyektləri özəlləşdirilən vaxt bütün vəsaitlər yerli büdcəyə aid edilir. Yerli özünüidarəetmə əmlakının özəlləşdirilməsi bələdiyyə qurumlarının maliyyə imkanlarını çoxaltmaqla bərabər, onların sərəncamında olan mənfiyyətli çalışan obyektlərin və müəssisələrin fəaliyyətinə çəkilən müxtəlif xərclərdən qurtulmasına gətirib çıxarır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bələdiyyə cəmiyyətinin problemlərinin həll olunmasında yaxından iştirak edir və müvafiq olaraq yerli məsələlərin həll olunmasının prinsipləri aşağıdakıları özündə əks etdirir. Bunları sadalayaq :

- yerli özünüidarəetmələrin ərazisində yaşayan əhalinin maraqlarının diqqətə alınması və onlar tərəfindən bu yöndə fəaliyyətin artırılması;

- bələdiyyə orqanlarına həvalə olunmuş yerli məsələlərin icrasının səmərəliliyi;

- yerli özünüidarəetmə ilə daimi əlaqələrinin mövcudluğu;

- yerli özünüidarəetmə fəaliyyət dairəsi çərçivəsində problemləri aradan qaldırmaq yönündə operativ tədbirlərin icra olunması;

Qeyd etdiyimiz məsələlərə uyğun şəkildə müasir dövrdə yerli özünüidarəetmələr öz fəaliyyətləri ilə bağlı olaraq konkret strategiya formalaşdırmalıdır. Strategiya bir çox məsələləri əhatə etməlidir: Həll olunacaq məsələlər aşağıdakılardan ibarətdir :

- Strategiya dediyimiz zaman hər şeydən öncə yerli özünüidarəetmələrin əsaslandırılmış bir-biri ilə bağlı şəkildə uzunmüddətli təkmilləşməyə xidmət edən fəaliyyət sferası anlaşılır;

- Strategiyanın tətbiq etmək üçün bələdiyyələr öz ehtiyatlarını dəyərləndirərək, əhalinin problemlərinin qavramaq üçün uyğun formada daxili mexanizmlərdən istifadə edərək fəaliyyətlərinin nəticələrini öncədən proqnozlaşdırmalıdır ;

- Qarşıya qoyulan strategiya, fəaliyyətin yönünə müvafiq formada maddi və başqa ehtiyatlar barədə informasiyalar tam olaraq məlumat əldə olunaraq ən səmərəli üsullardan istifadə;

- Ərazi üzrə inkişaf konsepsiyaları hazırlanan zaman aşağıda qeyd edilən cəhətlər diqqət mərkəzində olmalıdır.

1. əhalinin məşğulluq sahəsi;

2. sosial infrastruktur;

3. iqtisadi baza;

4. ətraf mühitin ekoloji vəziyyəti;

5. əhalinin həyat səviyyəsi və sosial müdafiəsi.

Yuxarıdakı konsepsiyaların hazırlanması ilə əlaqəli effektiv inkişaf mərhələləri aşağıdakılardan asılıdır:

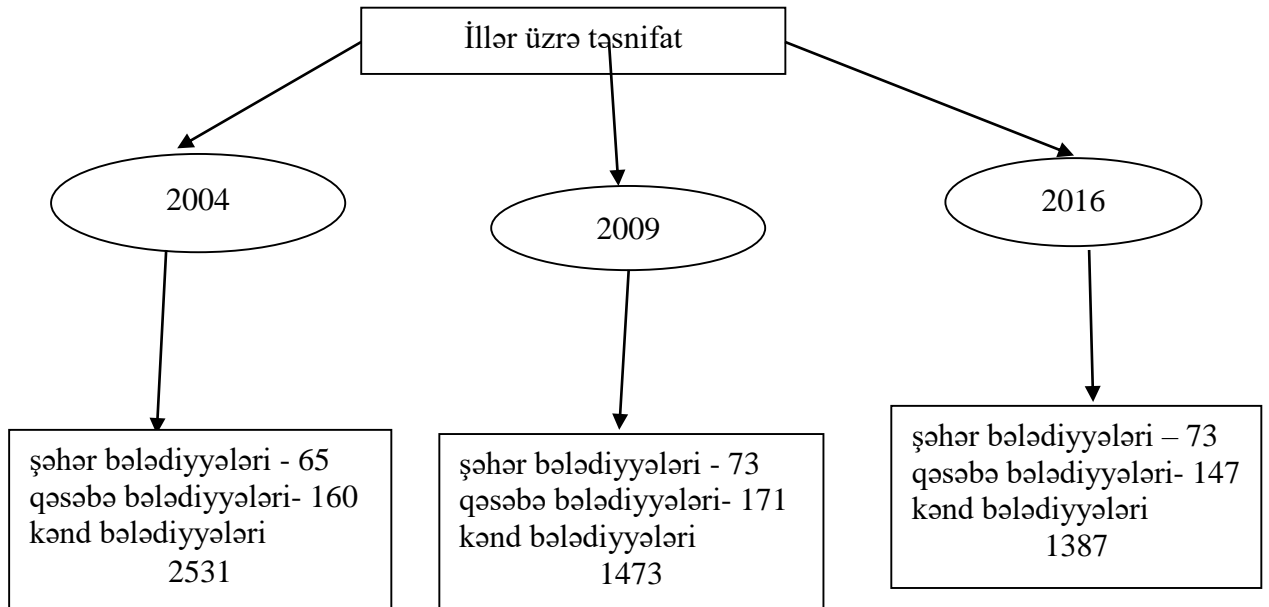
- ekologiyanın yaxşılaşdırılması və mühəndis infrastruktur;

• cəmiyyətin sosial iqtisadi problemlərinin həlli yönündə müxtəlif tədbirlərin reallaşması;

- sosial infrastrukturun və iqtisadi bazanın lap da təkmilləşdirilməsi ;
- demoqrafik durumun sabitləşdirilməsi.

Azadlığın ilk öncələrdə “Yerli özünüidarəetmə statusu haqqında qanuna” əsasən, ölkədə fəaliyyət göstərən 2667 bələdiyyənin olmasına baxmayaraq, 2010-2016-cı illər ərzində yerli özünüidarəetmələrin birləşmə prosesi baş tutdu. Buna adətən 200-ə yaxın olan yerli özünüidarəetmələr birləşdi, eyni zamanda onların sayı 1607 bələdiyyə orqanına kimi azalmışdı. Müstəqilliyinin fərqli dövrlərində bələdiyyələr tərkibinə nəzər yetirsək qeyd etməliyik ki, onlar aşağıda qeyd edilən formada təsnifləşdirilibdir.

Şəkil 9: Müstəqilliyinin fərqli dövrlərində bələdiyyələr tərkibi

Mənbə: (Səlimov R.A., Mansurov A.H., 2015).

Bu zamanların hamısında ölkəmizdə bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsi ilə əlaqəli mövcud vəziyyətin təhlili zamanı qeyd etməliyik ki, yerli özünüidarəetmə orqanları ayrıca müstəqil formada hüquqi şəxs olaraq təmsil olunduqları üçün onlar özlərinin azad büdcəsinə sahib olurlar və əsasən də

Konstitusiyaya daxilində təyin olunmuş səlahiyyətlərlə maliyyə vəsaitlərindən istifadə edirlər.

Müasir dövr özünüidarəetmə prinsiplərini əsas tutaraq, onların əhatə çərçivəsində yerli əhalinin və ərazidə yaşayan insanları müəssisələrin mövcud problemlərin aradan qaldırmaq öz vəsaitlərindən istifadə edirlər.

Dövlət Statistika Komitəsinin informasiyalarına əsasən, müxtəlif illərdə respublikamızda yerli büdcənin gəlirləri stabil formada mütəmadi şəkildə artmışdır. Beləki, 2005-ci ildə yerli gəlirlər 24327,3 min manat yüksələrək uyğun olaraq, bələdiyyə büdcəsinin gəlirlərin üzrə vergidən daxilolmalarda xüsusi çəki 25.6%, başqa vergilərin xüsusi çəkisi 8.8% olmuşdursa, 2016-cı ildən etibarən ümumi formada respublika üzrə yerli özünüidarəetmələrin cəmi büdcəsi tam olaraq 48.7 mln təşkil etmişdir.

Cədvəl 5: Bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri üzrə ümumi göstəricilər

Bələdiyyə gəlirləri üzrə ümumi göstəricilər			
İqtisadi rayonlar	Bələdiyyələrin sayı	Hesabat dövr ərzində daxil olan	İlin əvvəlində
			Daxil olmalar
Ölkə üzrə, cəmi	1607	8294.1	30803.9
Naxçıvan MR	171	197.5	820.6
Bakı şəhəri	53	225.7	8425.6
Abşeron iqtisadi rayonu	30	1110.5	6460
Sumqayıt şəhəri	3	302.9	1030.7
Şəmkir rayonu	42	110.8	471.9
Gəncə-Qazax	265	742.4	2 816.9
Göygöl rayonu	24	74.1	320.7
Tovuz rayonu	41	123.2	280.2
Ağstafa rayonu	29	41.4	162.7
Xızı rayonu	12	73.7	141
Balakən rayonu	20	174	441
Yardımlı rayonu	30	7	80

Mənbə: (Səlimov R.A., Mansurov A.H., 2015).

Həmçinin, bu barədə bəhs etdiyimiz “Yerli özünüidarəetmə statusu barədə” qanunun 33-cü maddəsi üzrə yalnız bələdiyyə mülkiyyəti tərkibinə daxil edilən yerli büdcə vəsaitləri, bələdiyyə əmlakı, büdcədən kənar fondları, bələdiyyə

mülkiyyətin idarə olunması ilə bağlı maliyyə vəsaitlərinin tənzimlənməsi, vergi və ödənişlə bağlı məsələlər əksini tapmışdır. Yerli özünüidarəetmə gəlirlərini rayonlar üzrə aşağıda göstərilən cədvəldə verilmişdir.

2016-cı il qəbul olunmuş qərarlar əsasında çağdaş kommunikasiya imkanlar üzrə elektron xidmətlərin əhatə dairəsi genişlənəcəkdir. Elektron xidmətlərin genişlənməsi ölkəmizdə biznesin inkişafı üçün şərait olacaqdır.

Həmin proseslərin hər biri 2025-ci ilə qədər iqtisadi səmərəliliyin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bunun sayəsində Azərbaycan elektron xidmətləri baxımından region dövlətləri arasında ön plana keçəcəkdir. İndiki sıralamada ölkəmiz 65-ci yerdə qərar tutub. İKT bilikləri insan kapitalının formalaşması zamanı həlledici rol oynayır. Hazırda Azərbaycanda internetə çıxışı olmayan əksər regionlar, təhsil müəssisələri və idarələr vardır.

İKT biliklərinin uşaqlara aşılması və müəssisələr üzrə elektron xidmətlərin tətbiq olunması mühim rol oynayır.

Mülkiyyətin idarə edilməsi məsələlərində müvafiq icra orqanları səlahiyyətlərə malikdir ki, bunların bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsi, həmçinin, bələdiyyə mülkiyyəti daxilində olan əmlak barədə müxtəlif əqdlər bağlamaq, özəlləşdirilən əmlakdan istifadənin müəyyən olunması ilə bağlı məsələlər icra orqanı ilə müəyyən edilir.

Bələdiyyə mülkiyyətinin tərkibinə daxil olunan əmlak haqqından müvafiq olaraq mülkiyyət hüququnun icrasını reallaşdırılır, lakin ümumilikdə, əmlakın toxunulmazlığına məhz ölkə tərəfindən təminat verilir. Qeyd etdiyimiz məsələlərlə bağlı ümumilikdə yerli özünüidarəetmə sisteminin yaranması və bələdiyyə mülkiyyətinin idarə olunması istiqamətində Milli Məclis tərəfindən hüquqi tərəfindən formalaşması yönündə bir çox qanunverici aktlar müxtəlif dövrlərdə qəbul edilmişdir.

Bələdiyyələrin maliyyə təminatının tənzimlənməsi, məxsusilə də mənfəət xərclərinin uyğunluğunun təmin olunması ilə əlaqədar hətta dövlət tərəfindən də hər zaman bələdiyyələrə fərqli yollardan yardımlar göstərilir.

Ondan da əlavə, daxili büdcənin zəruri qazanc mənbələrindən hesab edilən, tənzimlənmiş gəlirlərə də habelə mərkəzin öz büdcələrindən qarşılıqlı hesablaşmalarına dair alınan çoxçeşidli vəsaitlər, həmçinin dotasiyalar ilə subvensiyalar və fərqli maliyyə resursları aid olunur.

Bəhs etdiyimiz məlum məsələləri bütövləşdirərək biz ayrı-ayrı dövrlər üzrə yerli idarəetmə orqanlarının ümumi rayonlar üçün təsvir olunmuş gəlir və xərclərə nəzər yetirdik.

Bələdiyyə mülkiyyətinin idarəedilməsi prosesində yerli büdcənin istər mənfəət, istərsə də xərc məsələləri “Bələdiyyələrin maliyyə əsasları barədə” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun quruluşda bələdiyyələr tərəfindən ortaya çıxarılır. Yerli özünüidarəetmə anlamında onun büdcəsinin inkişaf perspektivi öz mülkiyyətinin idarəçiliyində hədsiz vacib yer tutur və bu yanaşmadan da yerli büdcənin formalaşması elə həmin prizmada gəlirlərin təhlili, xərclərin gəlirlər ilə uyğunluğunun təmin edilməsi və bələdiyyələrin bəs qədər maliyyə vəsaiti əldə etməsi kimi məqamlar istənilən dövr üçün aktual hesab edilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ümumiyyətlə, yerli və xarici ədəbiyyatlardan, həmçinin siyasətçi və iqtisadçıların fikirlərindən toplanan araşdırmalar və aparılan tədqiqata əsasən bəlli olur ki: yerli hökumət qərarlarını istənilən halda etibarlıq və dürüstlük prinsiplərinə, eyni ilə də iqtisadi, coğrafi, sosial sferanın inkişafına söykənərək verməlidir. Hökumətin tərkibi isə hər nə qədər qərəzsiz, azad, ədalətli seçkilər əsasında təyin olunarsa, görüləcək işlərin nailiyyəti və effektivliyi də bir o qədər arzuolunan, uzunömürlü olacaq.

Unutmamaq lazımdır ki, köklü əhaliyə göstərdiyi xidmət səviyyəsi onlara siyasi proseslərə dair inam və qayğı hissi verdiyindən qərarlar milli, suveren dəyərlər əsasında verilməlidir. Digər ifadə ilə, bu tədqiqatın son nəticəsi aşağıda tərtib olunmuş meyarların cəmindən ibarətdir:

- ✓ qanuni hüquqa malik olma;
- ✓ hüquqi şəxsiyyətin mövcudluğu;
- ✓ siyasi və sosial harmoniya;
- ✓ insan resurslarından etibarlı və düzgün yararlanmaq;
- ✓ yerli hökumətin tam rol oynaya biləcəyi regional və milli inkişaf;
- ✓ həm mərkəz, həm də regional strukturlar arasında maddi resursların ədalətli bölünməsi;
- ✓ yerli qurumlar üçün nəzərdə tutulan yoxlama ilə nəzarətlərin effektiv və balanslı olması;
- ✓ müntəzəm olaraq dəqiq və dolğun məlumat axınının tənzimlənməsi;
- ✓ qarşıya qoyulmuş funksiyaları yerinə yetirmək üçün müəyyən səlahiyyətlərin olması;
- ✓ mərkəzi nəzarət altında olan büdcə və kadr avtonomiyası;
- ✓ sivil qaydada vətəndaşların iştirakı və lokallaşma;
- ✓ milli strukturların iş mexanizminə tam bələd olmaq;
- ✓ ümumi mənafə və ortaq tarixə sahib kütlənin dəstək və inamını qazanmaq;

✓ peşəkar siyasi mühit üçün yerli kateqoriyalar arasında tam və adekvat məsləhətləşmələrin aparılması;

✓ etnik tərkibi, irqi, cinsindən asılı olmayaraq vətəndaşlara qarşı demokratik, inandırıcı və şəffaf şərait yaratmaq, habelə onu qorumaq;

✓ yeniliklərə açıqlıq.

Araşdırmalara və nəticəyə əsasən, düşünürəm ki, yerli idarəetmə sistemində aşağıda sıralananları təklif etmək olar:

✓ veriləcək qərarlarda vətəndaşların birbaşa iştirakı, hər növ resursun tətbiqi və sərfinin ehtiyacları tam əhatələməsi;

✓ ictimai problemlər ilə məsələlərə bələdiyyə üzvlərinin həssas və məsuliyyətlə yanaşmasının daha da gücləndirilməsi;

✓ yerli ictimaiyyətə hesabat verilməsinin tərəfdarı olmaq və buna formal, pozitiv yanaşmaq;

✓ sosial bərabərliyə doğru can atmaq, fərdlərin azadlığına şərait qurmaq;

✓ arzuolunmaz fəsadların səbəbi olan işsizlik probleminin həlli üçün bəzi işlərin görülməsi;

✓ bələdiyyələrdə hesablanan, normal büdcə prinsipinin qəbul olunması;

✓ yerli idarəetmə orqanlarının planları, elanları, layihələri haqqında şəxsi elektron səhifələrində məlumat verilməsi;

✓ bələdiyyə orqanlarına vətəndaşların üzləşdiyi narahatlıqlar, çatışmazlıqlar ətrafında öz şikayət və iradlarını, həm də təkliflərini operativ, sərbəst sürətdə elektron formada bildirmələri üçün imkanların yaradılması;

✓ öz öhdəliklərindən məlumatsız olan sakinlərin şəffaf, rahat şəkildə elektron şəbəkədən yararlanması və bilgilənməsi;

✓ elektronlaşdırılmanı həyata keçirən zaman Avropa Birliyində formalaşmış təcrübə və informasiya texnologiyaları sektorundan infrastruktur vəziyyəti öyrənilməsi, bundan əlavə, o modelin Azərbaycana tətbiqinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi;

✓ bələdiyyə qurumlarında tətbiq olunan islahatlar sayəsində meydana gələn yeniliklər və dəyişikliklər, habelə üzvləşiləcək problemlər əhatəsində kadrların təlimləndirilməsi;

✓ bələdiyyələrin öz vəzifələrini reallaşdırma bilməsi üçün qarşılaşdığı maneə və əngəllərin (büdcə, məsrəflər, şəffaflıq, sınaılmış menecment metodlarının qeyri-tətbiqi, əmək sahələrində mühafizədə olan natamamlıqlar, ən yeni texnoloji avadanlıqlardan qeyri-bərabər və qeyri-professional istifadə və s.) aradan götürülməsi üçün həlledici və təsirli islahatların düşünülməsi.

Bütün verilən təklifləri bir yerə qruplaşdırsaq görürük ki, onların verəcəyi ən effektiv təsir ölkənin bütün bölgələrində inkişafın eyni tempdə artması, o cümlədən, iqtisadi və sosial cəhətdən hərtərəfli intibahın yolunda yarana biləcək nöqsanların qısa zaman ərzində birdəfəlik aradan götürülməsi olacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dili

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı 1995.
2. Bütçə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı 2002.
3. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə strateji Yol Xəritəsi
4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
5. Ağalarlı.P. (1999) “Azərbaycan bələdiyyələrinin tarixi”, Bakı, 421 səh.
6. ADİU-nun elmi xəbərləri jurnal.
7. Hacıyev Ş.H., (2011), Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi, dərslik, Bakı
8. İbrahimov İ., “Bələdiyyə idarəçiliyinin beynəlxalq təcrübəsi”, Bakı 2014
9. Xəlilov Q., “Yerli özünüidarəetmə və onun özünütəyinetmə məzmunu” Bakı 2014
10. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin rolu, Bakı 2014
11. Bələdiyyə hakimiyyəti (sənədlər toplusu)
12. “Bələdiyyələrin maliyyələşməsində vergilərin rolunun artırılması istiqamətləri” adlı magistr dissertasiyası, Bakı 2016
13. Həsənoğlu.M., (2008) “Azərbaycan Respublikasının yenidən qurulması və bələdiyyələrin gücləndirilməsi” Bakı 412 səh.
14. İdarəetmə qərarları, K.A.Şahbazov, H.S.Həsənov, M.H. Məmmədov., (2014) Bakı, 521 səh.
15. İsgəndərova A., (2011) “Azərbaycan Respublikasında bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” Bakı, 245 səh.
16. İsmayılova. A., (2008) “Azərbaycan bələdiyyə idarəçiliyində sosial-iqtisadi problemləri”, Bakı, 367 səh
17. Rəhimli.R. (2009)“Azərbaycanda idarəetmə sistemi”, Bakı, 512 səh
18. Sabiroğlu N., (2006) Qloballaşma və xarici investisiyalar, Bakı, 412 səh
19. Şahbazov K., Həsənov H., Məmmədov M. (2007). Menecment, dərslik, Bakı, 214 səh
20. Tağıyev A. H., Səfərov. Q. Ə., (2013) İnnovasiya layihələrinin menecmenti, Bakı, 365 səh.

Xarici dil

1. Бочаров Ю.П., (2002) Любовный В.Я. “Город и производство”, 362 стр.
2. Воронин А.Г (2003) “Муниципальное хозяйство и управление” 242 стр.
3. Зотов В.Б., Макашева З.М, (2002) “Муниципальное управление”, 420 стр.
4. Макашева З.М, (2001) “Муниципальное управление”, 545 стр.
5. П. Пугачев, (2004) Роль социальных классов в политике”. 425 стр.
6. Шнипер Р.И, (1996) “Регион: диагностика и прогнозирование”, 440 стр.
7. Шугрина Е.С, (2009) “Муниципальное право”, 262 стр.

8. Юрьев А. (2004) “Конкурентоспособность страны: ресурсы, структура и функции”. 354 стр.
9. Chapter IV, “Evolution of local self-government”
10. Chapter I, “The concept of local self-government”
11. “The concept of local self-government: formation and development”, 2002
12. Chapter 3, “The role and purpose of local government”

İnternet resursları

1. azerbaijan.news.az
2. belediyye.proline-az.com
3. http://www.stat.gov.az/source/finance/az/bul/belediyye_2015.pdf
4. maliyye.gov.az
5. www.birmaga.ru
6. www.economy.gov.az
7. <http://www.e-qanun.az>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Azərbaycanca Bələdiyyə gəlirləri.....	37
Cədvəl 2. Bakı şəhərində olan bələdiyyələrin sayı.....	39
Cədvəl 3. Bələdiyyələrin yerli büdcələrinin icrası barədəsində məlumatları.....	45
Cədvəl 4. 2011-2017 aralığında informasiya texnologiyalarına yatırılmış investisiya qoyuluşunu.....	58
Cədvəl 5. Bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri üzrə ümumi göstəricilər.....	65

Diagram siyahısı

Diagram 1. Dövlət büdcəsi xərclərində bələdiyyələrə sərf olunan dotasiyaların payı.....	42
Diagram 2. Yoxsulluq səviyyəsi, sosial transfertlər və minimum əməkhaqqı göstəriciləri.....	47

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Optimal ərazilərin təyini.....	11
Şəkil 2. Bələdiyyənin formalaşma tipləri.....	12
Şəkil 3. Yerli özünüidarəetmələrin sahə üzrə formalaşması.....	13
Şəkil 4. İnformasiya potensialının göstəriciləri.....	16
Şəkil 5. Biznes - park təşkilati strukturu.....	21
Şəkil 6. Bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsi sistemində hüquqi parametrlər...29	
Şəkil 7. Azərbaycanca yerli özünüidarəetmələrin inkişafı.....	31
Şəkil 8. İctimai xidmətlərin dövlət və bələdiyyə müəssisələri arasında bölüşdürülməsi.....	35
Şəkil 9. Müstəqilliyinin fərqli dövrlərində bələdiyyələr tərkibi.....	64